

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі становлення та розвитку Української незалежної держави відбуваються серйозні трансформації соціально-економічних та політичних відносин. Їх розвиток відбувається в складних умовах, для яких, крім іншого, характерні високий рівень злочинності, включаючи її організовані форми, криміналізацію економіки та інших сфер суспільства.

Швидкий розвиток науки в минулому столітті і на межі тисячоліття заклав основи науково-технічного прогресу, поява нових знань у різних галузях. Їх широке та ефективне використання у розслідуванні допомагає розширити сферу наукових методів та технічних засобів доказування у кримінальних провадженнях.

Використання нових даних природничих та технічних наук у розслідуванні сприяє більш ефективній діяльності слідчого апарату, точності кримінально-процесуальних знань про подію (або її відсутність) злочину, зміцненню правопорядку в державі.

Таким чином, радикальні зміни, що відбулися і відбудуться з формуванням нових суспільних відносин у державі, також потребують нових форм їх консолідації у праві.

Конституція та Кримінальний процесуальний кодекс України заклали основи реформування кримінально-процесуального законодавства відповідно до сучасних реалій, у тому числі в питаннях порядку та форм застосування спеціалізованих знань.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що, як переконує аналіз слідчої та судової практики, недостатнє використання досягнень науково-технічного прогресу, новітніх наукових технологій у досудовому розслідуванні зумовлені відсутністю чітко встановленого понятійного та категоріального апарату, чіткого та одностайнерозуміння юристами, таких категорій як «докази», «дослідження», «спеціаліст», «спеціальні знання» та їх взаємозв'язок,

а також предмети, межі та форми застосування спеціальних знань та науково-технічних засобів. В Україні також бракує монографій та дисертацій про комплексне застосування спеціалізованих знань саме на досудовому розслідуванні в їх гносеологічних, проблемних та процедурних аспектах.

Аналіз публікацій за тематикою дослідження. У різні часи проблеми правового регулювання судової експертизи та правового статусу експерта були предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як Г.К. Авдєєва, Т.В. Аверьянова, В.Д.Арсеньєв, Т.М. Барабаш, Р.С. Белкін, О.В. Бишевець, С.М. Бобрицький, С.Б. Бойченко, О.О. Бондаренко, К.А. Букалов, С.О. Бухонський, Т.С. Волчецька, А.І. Вінберг, А.Г. Воєвода, Е.І. Галяшина, Д.Г. Глушкова, В.Г. Гончаренко, О.М. Гумін, І.А. Горбач-Кудря, А.В. Дудіч, А.Ш. Каганов, Н.І. Клименко, А.А. Кобозева, В.В. Коваленко, Т.В. Командина, В.В. Комарова, В.О. Комаха, Н.М. Косміна, І.Ф. Крилов, О.Г. Кузнецов, Л.В. Лазарева, О.В. Лінник, П.М. Маланчук, О.В. Малахова, В.Н. Махов, Ю.К. Орлов, Н.А. Панько, Г.М. Пилипенко, В.А. Притузова, О.В. Рибальський, І.В. Рогатюк, Б.В. Романюк, К.А. Садчікова, Н.А. Селіванов, Н.М. Сенченко, В.В. Сокурєнко, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, О.Ю. Татаров, Н.С. Трофіменко, А.І. Трусов, Ю.М. Туровець, І.А. Цховребова, К.О. Чаплинський, С.С. Чернявський, В.Ю. Шепітько, А.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський, В.Д. Юрчишин та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами (кафедральними темами). Обраний напрямок дослідження ґрунтується на Законі України «Про судову експертизу» від 17.10.2019 р.. Тема дослідження відповідає тематиці рекомендованих Академією державної пенітенціарної служби України.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз механізму реалізації легітимності влади в Україні.

Поставлена мета зумовлює необхідність вирішення наступних завдань:

– дослідити поняття та цілі використання судових експертиз на досудовому слідстві;

- з'ясувати історико-методологічні передумови дослідження;
- проаналізувати окремі положення тактики призначення і провадження судових експертиз.
- розглянути особливості призначення експертизи в стадії порушення кримінальної справи;
- проаналізувати поняття, завдання та методи дослідження експертизи звуко- та відеозапису;
- розглянути проблеми використання судової експертизи для розширення правових питань;
- охарактеризувати проблематику оцінки висновку експерта в кримінальному судочинстві;
- визначити критерії ефективності судових експертиз та проблеми їх вирішення в кримінальному судочинстві;
- проаналізувати використання висновків експерта на різних етапах розслідування та взаємодія експерта с органами які призначають експертизу;
- охарактеризувати сучасні правові та організаційні засади розвитку судової експертизи при розслідуванні злочинів;
- визначити перспективи правового регулювання судової експертизи в умовах змагального судочинства.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у зв'язку з призначення судової експертизи.

Предметом дослідження є правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів.

Методи дослідження були обрані з урахуванням поставленої мети і завдань дослідження, його об'єкта і предмета. У роботі застосовувалися діалектичний метод пізнання, загальнонаукові (системний, функціональний та ін.) і спеціальні методи правових досліджень (формально-догматичний та ін).

Так, системно-структурний метод був використаний в роботі для дослідження критерієв оцінки висновку експерта.

За допомогою формально-догматичного методу досліджено поняття «спеціальні знання», «експертиза», а також інші поняття, пов'язані із правовим регулюванням судової експертизи.

Застосування гносеологічного методу дозволило зрозуміти таку правову категорію як висновок експерта як джерело доказів.

Системний метод використовувався для з'ясування особливостей процесу вирішення основних проблем розвитку судової експертизи в Україні.

З метою поглибленого дослідження, пізнання і вивчення питання «Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів» було використано зазначені методи у сукупності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше ця робота є комплексним дослідженням, яке вдосконалює теоретичне положення про те, що у професійній діяльності експерта виявляються як загальні риси, притаманні будь-якій людській діяльності, так і специфічні, що характеризують роботу експерта як суб'єкта криміналістичної діяльності. Обґрунтовано, основні положення щодо підвищення ефективності діяльності осіб із використання експертних висновків у процесі доказування у криміналогічних справах.

Практичне значення отриманих результатів. Викладені в дослідженні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані:

а) у науково-дослідницькій сфері – як основа для подальшої теоретичної розробки тактико-психологічних прийомів допиту в кримінальному провадженні;

б) у правотворчості – як основи для внесення змін у законодавство, що стосується зобов'язань, пов'язаних із ризиком;

в) у навчальному процесі - основні положення і висновки, отримані за результатами дослідження, можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях та у навчальному процесі, підготовці підручників, навчальних посібників і методичних вказівок, а також у науково-дослідницькій роботі студентів.

Апробація матеріалів дипломної роботи магістра. Дипломна робота підготовлена на кафедрі тактико – спеціальної підготовки Академії Державної пенітенціарної служби.

Основні положення викладені у наукових статтях та обговорювались на наукових конференціях .

Пісумки та пропозиції,сформані мною у роботі, є рекомендацією для використання та підготовки матеріалу лекцій.

Структура та обсяг дипломної роботи магістра. Дане дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків до роботи, а також списку використаних джерел, який розміщений на 9 сторінках (налічує 93 найменування) та додатків. Загальний обсяг роботи 112 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

1.1. Поняття та цілі використання судових експертиз на досудовому слідстві. Історико-методологічні передумови дослідження

Ефективність розкриття та розслідування злочинів багато в чому залежить від використання спеціалізованих знань у кримінальному судочинстві. Проблема використання спеціальних знань у діяльності слідчих певним чином досліджена в кримінальній теорії та криміналістиці

З дефініції судової експертизи, наведені в ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» вбачається, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1]. Отже, в основу поняття «судова експертиза» законодавець вкладає застосування спеціальних знань в різних сферах діяльності людини для вирішення питань правосуддя. Законодавчого закріплення терміну «спеціальні знання» на сьогодні не існує, через що в колах науковців виникають дискусії. Правильне розуміння дефініції «спеціальні знання» у судовому процесі та досудовому провадженні є запорукою правильного застосування їх для більш якісного судочинства.

Виділяючи основні доктринальні позиції стосовно дефініції «спеціальних знань», варто навести такі визначення:

Спеціальні знання – це система наукових даних (інформації) або об'єктивних навичок, отриманих в результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідає науковому рівню [2].

Спеціальні знання – це систематичні наукові та практичні знання, навички та компетенції у певній сфері людської діяльності (за винятком знань у галузі матеріального та процесуального права), які впливають з

цілеспрямованої підготовки та досвіду роботи, які використовуються для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження [3].

Доцільно зауважити, що у ч.10 ст.1 проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність» надано таке визначення спеціальних знань: «спеціальні знання – професійні знання та вміння, якими володіють спеціалісти в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, отримані у процесі навчання та практичної діяльності за тією чи іншою спеціальністю (фахом) і необхідні для вирішення питань, які виникають у процесі досудового, судового слідства, виконавчого провадження» [4].

На підставі наведених вище визначень можна зробити висновок, що спеціальні знання – це сукупність інформації з будь-якої галузі знань, придбаної в процесі навчання та практичного досвіду, який має обмежений спектр фахівців, які використовуються для отримання доказів, необхідних для встановлення істини в суді, а також в процесі досудового розслідування в кримінальному провадженні.

Таким чином, необхідно чітко розрізнити в функціональному аспекті спеціальні знання в результаті професійної підготовки та певної спеціалізованої освіти індивідів від передбачених процесуальними законами спеціальних знань, які, будучи за своїм змістом ідентичні першому, однак можуть використовуватися в точно встановлених формах і межах закону. У процесуальному визначенні спеціальних знань вкрай необхідним є включення їх загальнонаукового поняття як обов'язкового змісту, що має визначати лише межі та форми спеціального використання цих знань у судочинстві та юридично значущі наслідки такого використання.

Особливість функцій, що виконуються експертом, особлива мета проведених експертом досліджень, правове регулювання підстав для проведення експертиз і порядок їх проведення, мають визначити її як професійну діяльність.

Для правильного визначення сутності будь-якого явища доцільно розглянути генезу його розвитку. Історія становлення інституту застосування спеціальних знань в судочинстві тісно пов'язана з:

- а) розвитком загальних теоретичних знань;
- б) виникнення та розвитком на основі загальних теоретичних знань судово-медичної чи інших прикладних (спеціальних) знань;
- в) залучення фахівців у процес розслідування [5];
- г) використання наукових знань у проведенні експертних розслідувань, що вважаються доказом у кримінальному провадженні [6].

25 лютого 1994 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про судову експертизу», який сприяв вирішенню та організації питань, пов'язаних із криміналістичною експертною діяльністю. Це створило єдину правову основу для діяльності всіх установ та осіб, залучених до проведення експертизи [7].

18 січня 1999 р. Постановою Кабінету Міністрів видано Наказ «Про затвердження Положення про Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України» №30 та від 30 серпня 1999 року видано Кабінетом Міністрів наказ «Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України» № 682, в якому визначено, що експертно-криміналістична служба Міністерства Внутрішніх справ України входить до підрозділу кримінальної міліції та складається з експертних криміналістичних підрозділів криміналістики, до яких належить Державний науково-дослідний центр Міністерства внутрішніх справ України та науково-дослідні експертно-криміналістичні центри при ГУМВД, УМВС, УМВСТ, які є незалежними структурними підрозділами Міністерства внутрішніх справ, підпорядковані Міністру, керівникам Управління внутрішніх справ, Міністерству внутрішніх справ (розділ 1.1.1) [8].

Глобалізаційні процеси також відобразилися на становленні інституту застосування спеціальних знань в судочинстві. Так, Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI) існує з 1995 року. Вона налічує 53 експертні установи, 41 з яких знаходяться в державах-членах Європейського Союзу (ЄС) і

є найбільшою в світі об'єднаною організацією експертних установ, яка отримала міжнародне визнання [9].

Таким чином, форма використання спеціалізованих знань у кримінальному судочинстві - це система правил залучення у кримінальному провадженні, уповноважених законом осіб з певною практикою. Судова експертиза - основна процесуальна форма використання спеціалізованих знань у кримінальному судочинстві.

Вона відрізняється від інших форм такими способами: 1) за змістом дій експерта - це незалежне вивчення предметів та довідкових даних, отриманих у кримінальному провадженні, слідчим суддею, судом, яке проводиться з метою вирішувати певні питання, які потребують використання спеціалізованих знань; 2) призначення та експертиза здійснюються на вимогу сторони кримінального провадження, слідчого судді чи суду; 3) результати дослідження формалізуються у думку експерта, яка відповідає вимогам закону; 4) висновки експерта ґрунтуються на особисто проведених дослідженнях у межах спеціальних знань, якими він володіє.

Результати експертизи отримуються емпірично за допомогою спеціального інструменту - експертних методик. Обстеження проводиться у всіх сферах людської діяльності. Його схожість з експертними знаннями в інших сферах людської діяльності полягає в тому, що це, власне, дослідження, засноване на використанні спеціалізованих знань [10, с.423].

Основним завданням криміналістичної діяльності є встановлення на вимогу учасника кримінального провадження або за розпорядженням слідчого судді чи суду обставин, які повинні бути доведені шляхом організації та проведення судової експертизи. У зв'язку з цим головним юридичним фактом, що визначає виникнення системи процесуальних відносин щодо експертизи, є звернення сторони до кримінального провадження або наказ слідчого судді чи суду.

Однією з новел КПК України є право сторони захисту самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, включаючи обов'язкову, закріплену у ч. 2 ст. 243 КПК України [11].

Для проведення експертизи за ч. 2 ст. 243 КПК України достатньо зі сторони захисту укласти відповідний договір з експертом (експертною установою). Що стосується договору, який повинен бути укладений з експертом на експертизу, то в ньому насамперед слід визначити його предмет. Крім того, предмет такого договору повинен містити також опис об'єкта, який направляється на дослідження.

Рішення про проведення судової експертизи стороною кримінального провадження слідчим суддею чи судом приймає, якщо є відповідні підстави. Згідно ч. 1 ст. 242 КПК України, проводиться експертиза, якщо потрібні спеціальні знання для визначення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Для роз'яснення правових питань не допускається експертиза.

Судова експертиза - це застосування спеціальних знань лише у формі дослідження. Участь спеціаліста, який допомагає стороні обвинувачення у проведенні процесуальної дії, не є експертизою (участь спеціаліста є дорадчою). Результати таких спеціальних заходів не мають доказового значення.

1.2. Окремі положення тактики призначення і провадження судових експертиз. Особливості призначення в стадії порушення кримінальної справи

Однією з основних особливостей судової експертизи є її проведення за наявності юридичних та фактичних підстав у встановленому законодавством порядку. Так, КПК України передбачає загальний порядок проведення експертиз на всіх стадіях кримінального провадження, який складається з таких етапів: призначення судової експертизи; проведення судової експертизи; оцінка думки експертів. На стадії призначення судової експертизи на стадії досудового розслідування сторони кримінального провадження повинні здійснити такі дії: 1) визначення правових та фактичних підстав, а також моменту призначення експертизи; 2) підготовка зразків для порівняльних досліджень та необхідних матеріалів кримінального провадження; 3) вибір експертної установи чи експерта. У цьому випадку є необхідність дізнатися про спеціальність та компетентність експерта; 4) прийняття рішення слідчого, прокурора, рішення слідчого судді про призначення судової експертизи або складання письмового клопотання сторони захисту про залучення судового експерта відповідно до вимог КПК України, який сформулювати питання, які повинні вирішити експерт (експерти); 5) розміщення підозрюваного у медичній чи психіатричній лікарні за необхідності; 6) направлення ухвали (постанови) про призначення судової експертизи з усіма предметами та матеріалами кримінального провадження до суду-експертної установи або експерта; 7) рішення сторони здійснити клопотання, заявлені експертом на стадії призначення судової експертизи; 8) повідомлення експерту про його участь у судовій експертизі. Роблячи це, сторона кримінального провадження повинна мати на увазі, що: судово-медична експертиза призначається після того, як будуть зібрані предмети та інші матеріали, необхідні для проведення експертизи; у разі проведення судової експертизи відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України є обов'язковим, сторона обвинувачення не має права відмовляти в призначенні.

Фактичною основою призначення судової експертизи є рівень розвитку наукових знань та експертних технологій, що дозволяє вирішувати поставлені перед експертом завдання [12].

Питання про терміни призначення експертизи законодавством не визначається, оскільки саме по собі є тактичним. Разом з тим, слід підкреслити в процесуальному аспекті важливість своєчасного призначення (проведення) судової експертизи, враховуючи, що її проведення, як правило, займає тривалий проміжок часу, що негативно впливає на строки досудового розслідування. У такому випадку, на наш погляд, призначення судової експертизи повинно бути обумовлене, по-перше, виникненням питань, які потребують експертної думки, по-друге, наявністю предметів та інших матеріалів, необхідних для проведення судової експертизи. Правовою основою для призначення судової експертизи є необхідність у спеціалізованих знаннях для отримання доказової інформації, необхідної для встановлення фактів справи. Правильна ідентифікація таких обставин є необхідною передумовою вирішення будь-якого юридичного питання, тому експертиза також повинна бути призначена для встановлення обставин, що характеризують особливості злочину, якщо їх повне та точне розслідування неможливе без експертного знання експерта. У ст. 243 КПК України вказується на диспозитивне право сторони захисту на залучення експерта, що передбачає можливість підозрюваного або його захисника вибрати один із таких способів: 1) подати відповідну заяву стороні обвинувачення (Ч. 1 ст. 243 КПК); або 2) визначити експертів самостійно. Вимоги ч. 2 ст. 244 КПК України створюють ситуацію, коли слідчий, прокурор, сторона захисту мають право подати клопотання про проведення експертизи незалежно від можливості залучення експерта самостійно, а слідчому судді відповідне клопотання може бути подано лише у випадку, якщо представлені копії документів підтверджують нездатність залучити експерта самостійно.

Систематичний аналіз положень КПК України свідчить про наявність інших прав підозрюваного (обвинуваченого) та його захисника, які безпосередньо пов'язані з експертизою. Реальна можливість підозрюваному

(обвинуваченому) захистити свої законні інтереси передбачена вимогою, щоб сторона захисту ознайомила з рішенням про призначення судової експертизи. КПК України 1960 р. зобов'язував слідчого після прийняття постанови ознайомити обвинуваченого з ним та пояснити йому права, якими він може користуватися під час проведення цієї слідчої дії. Про це було складено протокол, який засвідчувався підписами слідчого та обвинуваченого [13]. Однак ні в ст. 42 КПК України, яка встановлює перелік прав підозрюваного, ні в ст. 223 КПК України, ні в ст. 242-245 КПК України, які регламентують порядок залучення експерта, не передбачає обов'язку сторони обвинувачення ознайомити підозрюваного (обвинуваченого) з рішенням про призначення експерта на стадії досудового розслідування. Натомість ст. 42 КПК України передбачено право підозрюваного (обвинуваченого) на ознайомлення з матеріалами судового слідства, ч. 3 ст. 223 КПК України, слідчий зобов'язаний пояснювати підозрюваному (обвинуваченому) права та обов'язки лише тоді, коли він бере участь у слідчій дії [11]. У ч. 3 ст. 332 Кримінально-процесуального кодексу України, що передбачає процедуру експертизи за рішенням суду, дозволив обвинуваченому реалізувати зазначені права на стадії судового розгляду.

У разі доручення судової експертизи у відповідну експертну установу рішення про призначення експертизи та матеріали, необхідні для її проведення, надсилаються її керівнику, який визначає конкретного експерта експертного дослідження. У випадках, коли проведення судової експертизи в державній установі, яка обслуговує певну територію, неможлива через відсутність у експерта якоїсь конкретної спеціальності або належної матеріально-технічної бази, особливих умов проведення експертних досліджень, рішення про призначення судово-медичної, судово-криміналістичної експертизи експертиза та матеріали можуть бути надіслані до державної судової експертної установи, яка обслуговує іншу територію, або до неурядової установи. Слідом за цими діями експерту вручається рішення суду, предмети та необхідні матеріали кримінального провадження, роз'яснюються йому його права, обов'язки та

відповідальність. При цьому його попереджають про кримінальну відповідальність за давання свідомо неправдивого висновку, про що зазначається у рішенні про призначення судової експертизи, що засвідчується особистим підписом експерта, У необхідних випадках експерт попереджається про відповідальність за розголошення даних досудового розслідування, для якого обирається експерт. Згідно ч. 3 ст. 69 КПК України після ознайомлення з рішенням про призначення судової експертизи та представленими предметами та матеріалами кримінального провадження може вносити різні клопотання. Слідчий, прокурор видають постанову про їх задоволення або про їх повну або часткову відмову, про що доводиться до відома експерта, який подав запит. У разі повного або часткового задоволення запиту експертові необхідно надіслати письмове повідомлення із зазначенням причин відмови. Якщо слідчий схвалює прохання, прокурор може обмежитися усним чи письмовим повідомленням експерта без зазначення причин. Рішення слідчим органом про його участь у судово-медичній експертизі є завершальною дією на стадії судової експертизи. Визнавши його присутність під час судової експертизи, слідчий орган повідомляє про своє рішення під час подання рішення про призначення криміналістики та матеріалів у криміналістичну установу або безпосередньо експерту, а експерт, у свою чергу, зобов'язаний повідомити слідчий орган про місце та час роботи експерта. дослідження [14, с.292].

Отже, присутність слідчого під час проведення судової експертизи може бути необхідною в таких випадках: 1) пояснення експерту мети та змісту експертного дослідження; 2) безпосередньо з'ясувати у експерта, чи потрібні додаткові дослідницькі матеріали та зразки для порівняльних досліджень; 3) забезпечити безпеку предметів та зразків для порівняльних досліджень, поданих на експертизу; 4) звернути увагу експерта на збереження предметів та матеріалів, що мають відношення до справи; 5) повідомити експерта про отримання додаткових доказів щодо предмета судової експертизи; 6) допомагати експерту в отриманні та записуванні пояснень підозрюваного, залученого до судової експертизи; 7) отримати від експерта проміжні

(попередні) результати досліджень для перевірки версій; 8) зрозуміти зміст та повноту методик, якими користується експерт тощо. Будучи присутнім під час судової експертизи, слідчий може контролювати відповідність експерта всім вимогам КПК України, що стосуються судової експертизи. Однак слідчий не має права змушувати експерта давати думку, чинити на нього будь-який тиск, що впливає на свободу вибору та проведення необхідних досліджень, формулювання висновків у висновку експерта. Якщо експерт під час експертизи встановить обставини, що мають відношення до кримінального провадження, але щодо яких йому не задавали питань, то він повинен повідомити присутніх до них слідчого і мати право вказати на їх думку. Однак слідчому заборонено задавати додаткові запитання експерту під час експертизи. Якщо інформації експерта в такому висновку недостатньо для слідчого, він / вона призначає додаткову експертизу для підняття нових питань. Кримінально-процесуальне законодавство України не розмежовує процедуру призначення судово-медичної експертизи в експертній установі та присвоєння експертизи конкретному експерту (поза експертною установою), і це здається розумним: по-перше, експертиза, проведена в експертну установу проводить конкретна особа - експерт, а не сама установа. (юридична особа); інший - експерт як фізична особа (працівник експертної установи або інша особа, визнана експертом), уповноважений правами та обов'язками, закріпленими в КПК України.

Проведення судової експертизи та надання висновку є другим етапом судової експертизи після її призначення. На досудовому етапі вона має процедурні та науково-методичні аспекти. Процесуальний аспект судової експертизи полягає, насамперед, у процесуальних діях експерта, слідчого, прокурора, слідчого судді та інших учасників кримінального провадження, а саме: 1) винесення експертного запиту на експерта для надання йому додаткових матеріалів необхідний для висновку або для доведення його до судової експертизи інших експертів; 2) розгляд та вирішення цих запитів органом слідства, судом; 3) можливість присутності слідчого органу, учасників провадження під час судової експертизи.

1.3. Експертиза звуко- та відеозапису: поняття, завдання та методи дослідження цих експертиз

Інтенсивне наповнення соціального життя різними технічними засобами спілкування актуалізувало розвиток звуко- та відеозапису. На сьогоднішній день висновок експерта є свідченням кримінальних проваджень, пов'язаних не лише з вимаганнями, шантажем, корупцією та тероризмом, а й з пограбуванням, замахом на вбивство, незаконним обігом наркотиків, сутенерством тощо. Експертиза звуко- та відеозапису належить до класу судових експертиз. Її об'єкти дослідження та термінологічний апарат, а саме: фонограма, відеограма, відеограма, оригінальний сигнал, запис, редагування, визначені ДСТУ 2737-94 [15]. Основними завданнями експертизи звуко- та відеозапису в межах експертних спеціальностей є проведення технічної експертизи матеріалів та засобів звуко- та відеозапису; дослідження мовця на фізичні параметри мови, акустичні сигнали та середовища; лінгвістичне вивчення усної мови. Завдання діагностики та ідентифікації вирішуються за допомогою інструментальних та лінгвістичних методів, що забезпечують комплексний підхід до аналізу об'єктів дослідження. Інструментальні методи досліджують акустичні особливості, які кількісно відображають фізичні характеристики мовних та немовних сигналів. Їх виділяють і вимірюють за допомогою математичного програмного забезпечення [16]. Лінгвістичні методи використовуються екпертом для виявлення ознак слухового сприйняття (метод слухового сприйняття). Основою цього методу є знання механізмів творення, вимови звуків та їх поєднань, систем знаків вимови та артикуляції, формування навичок усного мовлення та сигналів акустичного середовища.

Предметом експертизи звуко- та відеозапису є обставини (фактичні дані), пов'язані з мовленням людини та апаратурою звуко- та відеозапису, що встановлюються на основі спеціальних знань щодо питань, які поставлені на вирішення експертизи.

Основними завданнями цього виду експертизи є: ідентифікаційні і неідентифікаційні дослідження мовлення, зафіксованого на фонограмі; ідентифікація засобів звуко- та відеозапису (відеомагнітофона, магнітофона, диктофона, відеокамери тощо), що використовувались для отримання магнітних та цифрових фоно- та відеофонограм; визначення ознак монтажу та вирішення інших питань, пов'язаних з технологією виготовлення фоно- та відеофонограм; Діагностичні дослідження матеріалів та засобів звуковідеозапису; Вирішення питань, пов'язаних зі встановленням особливостей звукового середовища, в якому проводився запис фонограм, та умов запису.

Для призначення експертизи в частині ідентифікаційних і неідентифікаційних досліджень мовлення ініціатори можуть використати такий орієнтовний перелік вирішуваних питань: Чи придатне мовлення, зафіксоване на фонограмі(-ах), для проведення ідентифікаційних досліджень?. Чи належить мовлення, зафіксоване на фонограмі(-ах), гр. "А"?. Чи належить мовлення, зафіксоване на фонограмі, позначеній як (X), що знаходиться в паці (Y), на наданому на дослідження диску для лазерних систем зчитування (найменування), та яке позначене умовним індексом M, в наданому протоколі огляду та прослуховування звукозапису від (дата) - гр. «Ф»?. Одній чи різними особам належить мовлення, зафіксоване на фонограмі(-ах)?. Скільки осіб брало участь у розмові(-ах), записаній(-их) на фонограмі(-ах)?.

Для призначення експертизи в частині ідентифікаційних досліджень засобів звуко- та відеозапису ініціатори можуть використати такий орієнтовний перелік вирішуваних питань: 1. Чи на даному магнітофоні (відеомагнітофоні, диктофоні, відеокамері) записана відео- чи фонограма, що міститься на (носій)? 2. На одному чи на різних магнітофонах (диктофонах, відеомагнітофонах) виготовлені дані фонограми (відеофонограми)? 3. На одному чи на різних магнітофонах виконані конкретні фрагменти відео- та фонограми? 4. На одному і тому ж чи на різних магнітофонах (диктофонах) проводився запис фонограми та її стирання на конкретних ділянках? 5. Чи за

допомогою даного комплексу апаратури (магнітофона, мікрофона, радіозв'язок, тощо) було здійснено запис наданих(-ої) фонограм(-и)?.

Для призначення експертизи в частині визначення ознак монтажу та вирішення інших питань, пов'язаних із технологією виготовлення фоно- та відеофонограм ініціатори можуть використати такий орієнтовний перелік вирішуваних питань: 1. Дана фонограма є оригіналом чи копією?. 2. Чи проводився запис безперервно?. 3. Чи зазнавала змін дана фонограма?. 4. Чи є ознаки механічного, електронного та цифрового монтажу на фонограмі?. 5. Чи є представлені фонограми частинами одного безупинного запису?

Для призначення експертизи в частині діагностичних досліджень матеріалів та засобів звуко- та відеозапису ініціатори можуть використати такий орієнтовний перелік вирішуваних питань: 1. Чи на справному апараті запису виконана фонограма?. 2. Який тип носія використовувався при записі?. 3. У якому форматі (моно- чи стерео-) записана фонограма?. 4. Автономне чи мережне джерело живлення використовувалось під час запису фонограми?. 5. Який робочий діапазон частот мала апаратура, на якій записана фонограма?.

Для призначення експертизи в частині вирішення питань, пов'язаних зі встановленням особливостей звукового середовища та умов запису, ініціатори можуть використати такий орієнтовний перелік вирішуваних питань: 1. Фонограма записана у замкнутому чи відкритому акустичному середовищі?. 2. Що є джерелом звуків, зафіксованих на фонограмі?. 3. Чи є джерелом звуку поданий на дослідження конкретний предмет (йдеться про предмет, який може звучати)?. 4. Записане джерело звуку перебувало у нерухомому стані чи в русі?. 5. Яка тривалість звукових явищ (зазначити яких), зафіксованих на фонограмі?

Природно, що цей перелік питань та їх формулювання не є обов'язковим і за узгодженням з експертом можуть виноситись і інші питання.

Для встановлення технічних умов та технології отримання відеозвукозапису на дослідження надається:

- оригінальна фонограма;

- оригінальний пристрій, яким фонограма зафіксована;
- додаткове обладнання, яке використовувалось для запису фонограми у повному складі: мікрофон, джерело живлення, прилади керування тощо;
- повні відомості про внесення конструктивних змін в пристрій запису та додаткове обладнання з зазначенням хронології таких змін.

Носії з записами та апаратуру, що направляються для експертного дослідження, необхідно належним чином упакувати. При упаковці слід дотримуватися обережності, щоб не викликати зміни характеру і виду ідентифікаційних ознак. На апаратурі, що направляється для експертного дослідження, не рекомендується проводити ніяких дій, навіть таких простих, як відтворення відео- або звукозаписів. Важливо з'ясувати, чи не піддавалися ті, що підлягають дослідженню магнітофони, мікрофони, лінії передач, технічному регулюванню після виконання досліджуваного запису, чи не ремонтувалися і чи не перероблялися вони.

Такі заходи обережності по відношенню до об'єктів експертного дослідження обумовлені тим, що висновок експерта як доказ формується за результатами дослідження представлених експертові об'єктів і інших матеріалів, від доброякісності яких неабиякою мірою залежить і доброякісність висновку як доказу. Доброякісність представлених на експертизу матеріалів обумовлюється передусім їх фізичним станом. Невміле поводження з носіями інформації (магнітні стрічки, CD і DVD диски, флеш-карти і т.д.), а також апаратура відео- і звукозаписи (відеомагнітофони, відеокамери, магнітофони, диктофони і т.д.), неправильне їх зберігання або упакування при транспортуванні можуть привести до часткового або повного пошкодження відео і (чи) звукозаписів і реєстраційної апаратури і тим самим затруднити або зробити неможливим вирішення поставлених перед експертом задач. Зафіксована на носіїв інформація може бути змінена і навіть знищена. З цієї причини не слід зберігати, наприклад, магнітні стрічки в сталевих шафах і поблизу від масивних металевих предметів, в місцях з високою температурою або з високою вологістю. Треба охороняти стрічки і диски від механічних

ушкоджень, пилу, забруднень і таке інше. Транспортування носіїв звукової і відеоінформації і апаратури, призначеної для ідентифікаційних досліджень, слід здійснювати в упаковці, що оберігає їх від механічних ушкоджень, пилу і вологи.

Порушуючи питання достовірності досліджуваних матеріалів, треба відмітити, що така достовірність обумовлюється належним процесуальним оформленням цих матеріалів.

Доручаючи проведення експертизи, слідчий направляє постанову про призначення судової експертизи звуко- та відеозапису, матеріали (носії з досліджуваними фонограми, зразками) в упакованому та опечаному вигляді, копію протоколу прослуховування фонограм з роздрукованим текстом розмов, копію протоколу відібрання зразків голосу та мовлення особи та інші матеріали кримінального провадження за необхідністю [17].

Загальна методологія автоматизованих криміналістичних досліджень матеріалів та засобів цифрового звукозапису базується на оптимізації методів і засобів виявлення, виділення та аналізу набору індивідуальних ознак відповідно до обраних критеріїв оцінки та особливостей об'єктів дослідження [39, стор. 248–256]. Створення та вдосконалення деяких експертних методів криміналістичних фоноскопичних досліджень здійснюється у двох напрямках.

Перша область тісно пов'язана з науковими досягненнями прикладної математики, цифрової обробки інформації та обчислювальної техніки та визначається головним чином результатами досліджень, проведених спеціалізованими експертними установами. Досліджуючи можливості використання сучасних методів та прийомів, які ефективно застосовуються в інших галузях науки та техніки, розробляються нові методики для судово-медичної експертизи матеріалів та цифрового записувального обладнання. Другий напрям - це широке впровадження у практику сучасних методів дослідження, які виявилися в найбільшій мірі відповідними його завданням та усувають застарілі, неефективні методи дослідження та недосконалі технічні засоби з арсеналу судової експертизи [18, с. 88].

Сьогодні методологія автоматизованого експертного дослідження цифрових аудіо- чи відеозаписів як об'єкта криміналістичного дослідження базується на використанні спеціалізованого програмного забезпечення. До недавнього часу в країнах СНД найбільшими досягненнями в цій галузі були відомі апаратні та програмні комплекси криміналістичних досліджень матеріалів та звукозаписувального обладнання, а саме: - ІКАР з програмними пакетами SIS, EditCleiner, SoundTracker (Санкт-Петербург); - Ерістфон і Експерт ОТ (Москва); - програма "Академія" (Київ). Ці комплекси мали досить високу ринкову цінність, і їх відомі можливості у вивченні внутрішньої структури файлів були обмеженими, тому необхідно поглибити вивчення особливостей фіксації мовлення у форматах запису, які найчастіше використовуються в цифровому записі обладнання (найчастіше цифрове, диктантне) та засоби вибору ознак, характерних для цих форматів [19, с. 355].

Отже, незважаючи на високу ефективність щодо вирішення комплексу експертних процедур та запропонованих критеріїв оцінки правильності рішення, методика автоматизованого фрактального дослідження не вирішила ключового питання - емпіричної перевірки унікальності результатів досліджень середніх учасників кримінального провадження. обладнання, спеціальні знання та відповідний досвід у цій галузі. Зрозуміло, що в майбутньому це вимагатиме від вчених розробити нові методичні підходи для спрощення сприйняття графічних зображень, отриманих за допомогою спеціалізованої програми експертних досліджень, які за рівнем абстракції не стали більш переконливими, ніж графіки-еквіваленти, що використовуються в «Академія».

Висновок до розділу 1

Форма використання спеціалізованих знань у кримінальному судочинстві - це система правил залучення у кримінальному провадженні, уповноважених законом осіб з певною практикою. Судова експертиза - основна процесуальна форма використання спеціалізованих знань у кримінальному судочинстві.

Вона відрізняється від інших форм такими способами: 1) за змістом дій експерта - це незалежне вивчення предметів та довідкових даних, отриманих у кримінальному провадженні, слідчим суддею, судом, яке проводиться з метою вирішувати певні питання, які потребують використання спеціалізованих знань; 2) призначення та експертиза здійснюються на вимогу сторони кримінального провадження, слідчого судді чи суду; 3) результати дослідження формалізуються у думку експерта, яка відповідає вимогам закону; 4) висновки експерта ґрунтуються на особисто проведених дослідженнях у межах спеціальних знань, якими він володіє.

Результати експертизи отримуються емпірично за допомогою спеціального інструменту - експертних методик. Обстеження проводиться у всіх сферах людської діяльності. Його схожість з експертними знаннями в інших сферах людської діяльності полягає в тому, що це, власне, дослідження, засноване на використанні спеціалізованих знань

Рішення про проведення судової експертизи стороною кримінального провадження приймається слідчим суддею чи судом, якщо є відповідні підстави. Згідно ч. 1 ст. 242 КПК України, проводиться експертиза, якщо потрібні спеціальні знання для визначення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Для роз'яснення правових питань не допускається експертиза.

Судова експертиза - це застосування спеціальних знань лише у формі дослідження. Участь спеціаліста, який допомагає стороні обвинувачення у проведенні процесуальної дії, не є експертизою (участь спеціаліста є дорадчою). Результати таких спеціальних заходів не мають доказового значення.

25 лютого 1994 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про судову експертизу», який сприяв вирішенню та організації питань, пов'язаних із криміналістичною експертною діяльністю. Це створило єдину правову основу для діяльності всіх установ та осіб, залучених до проведення експертизи.

18 січня 1999 р. Постановою Кабінету Міністрів видано Наказ «Про затвердження Положення про Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України» №30 та від 30 серпня 1999 року видано Кабінетом Міністрів наказ «Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України» № 682, в якому визначено, що експертно-криміналістична служба Міністерства Внутрішніх справ України входить до підрозділу кримінальної міліції та складається з експертних криміналістичних підрозділів криміналістики, до яких належить Державний науково-дослідний центр Міністерства внутрішніх справ України та науково-дослідні експертно-криміналістичні центри при ГУМВД, УМВС, УМВСТ, які є незалежними структурними підрозділами Міністерства внутрішніх справ, підпорядковані Міністру, керівникам Управління внутрішніх справ, Міністерству внутрішніх справ.

Глобалізаційні процеси також відобразилися на становленні інституту застосування спеціальних знань в судочинстві. Так, Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI) існує з 1995 року. Вона налічує 53 експертні установи, 41 з яких знаходяться в державах-членах Європейського Союзу (ЄС) і є найбільшою в світі об'єднаною організацією експертних установ, яка отримала міжнародне визнання.

Проведення судової експертизи на досудовому етапі має процедурні та науково-методичні аспекти. Процесуальний аспект судової експертизи полягає, насамперед, у процесуальних діях експерта, слідчого, прокурора, слідчого судді та інших учасників кримінального провадження, а саме: 1) винесення експертного запиту на експерта для надання йому додаткових матеріалів необхідний для висновку або для доведення його до судової експертизи інших експертів; 2) розгляд та вирішення цих запитів органом слідства, судом; 3) можливість присутності слідчого органу, учасників провадження під час судової експертизи

Предметом експертизи звуко- та відеозапису є обставини (фактичні дані), пов'язані з мовленням людини та апаратурою звуко- та відеозапису, що

встановлюються на основі спеціальних знань щодо питань, які поставлені на вирішення експертизи.

Основними завданнями цього виду експертизи є:

1. Ідентифікаційні і неідентифікаційні дослідження мовлення, зафіксованого на фонограмі.
2. Ідентифікація засобів звуко- та відеозапису (відеомагнітофона, магнітофона, диктофона, відеокамери тощо), що використовувались для отримання магнітних та цифрових фоно- та відеофонограм.
3. Визначення ознак монтажу та вирішення інших питань, пов'язаних з технологією виготовлення фоно- та відеофонограм.
4. Діагностичні дослідження матеріалів та засобів звуковідеозапису.
5. Вирішення питань, пов'язаних зі встановленням особливостей звукового середовища, в якому проводився запис фонограм, та умов запису.

РОЗДІЛ 2

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

2.1. Проблеми використання судової експертизи для розширення правових питань

Характер та значення криміналістичних доказів у процесі доказування, як з точки зору традиційних процесуальних наук (цивільний процес, господарський процес, адміністративний процес тощо), так і з позицій криміналістики, судової медицини, судової психології, завжди вважалися науковцями та практиками багатьох країн у різний час. Однак вони всі згодні з тим, що у формуванні такого виду доказів, як висновки експертів, важливу роль відіграє особистість та кваліфікація експерта, діяльність яких у судовому процесі призводить до формулювання остаточного висновку. Не випадково структура загальної теорії криміналістики передбачає як невід'ємну складову теорію предмета криміналістичної діяльності, в межах якої розглядаються моральні, логічні та психологічні основи експертної діяльності та пов'язані з ними особливості. Правовий експерт виділяється як незалежний учасник судового процесу усіма галузями процесуального права, поряд із учасниками справи, їх представниками, судовими помічниками, секретарями суду, судовими діловодами, свідками, експертами, перекладачами та спеціалістами (ч. 1 ст. 65, ст. 73 ЦПК України, ч. 1 ст. 62, ст. 70 ГПК України, ч. 1 ст. 61, ст. 69 КАС України). Варто зазначити, що специфіка цього виду доказів полягає в тому, що він містить остаточний висновок аналітичної діяльності експерта, який отримується логічним міркуванням на основі наявних спеціалізованих знань, у нашому випадку - знань у галузі права. Таким чином, експерт в галузі права та отримані ним висновки представляють, відповідно, процес і результат пізнавальної діяльності, яка є суб'єктивно-об'єктивною. Цілком природно і очевидно, що зміст ця діяльність не регулюється нормативно-правовими актами

так само, як законодавець не може нормалізувати потік думок пересічного громадянина. Чинні норми визначають лише тематику, цілі, форми та межі такої експертизи. Отже, процесуальні кодекси одностайні в тому, що особа, яка відповідає двом критеріям, може бути залучена як експерт у галузі права (ч. 1 ст. 73 ЦПК України, ч. 1 ст. 70 ГПК України, ч. 1 ст. 69 КАС України), а саме: 1) має науковий ступінь (не вказано, який науковий ступінь, що, з одного боку, є зрозумілим, враховуючи неповний курс реформ у вищій освіті, а з іншого боку, дозволяє виступати в цій ролі студентам, які вже здобули ступінь бакалавра / спеціаліста). 2) є визнаним фахівцем у галузі права. Наявність наукового ступеня в особі, яка звертається до судового розгляду як експерта в галузі права, є, на перший погляд, нормативним нововведенням. У формі обов'язкової вимоги, якій повинен відповідати юридичний експерт, це справді вперше, що це закріплено в законі. Однак вимога до науково-теоретичного «компонента» у діяльності судових експертів завжди була присутня, що простежується в нормах Законів України «Про судову експертизу» та «Про науково-практичну експертизу», а саме:

- до криміналістичної діяльності так чи інакше було залучено науковців, особливо тих, хто мав кваліфікацію судового експерта (ч. 2 ст. 17 Закону України «Про судову експертизу»), а також серед експертів рекомендується мати науковий ступінь (ч. 3 ст. 21 Закону України «Про судову експертизу»);

- більшість установ, які здійснюють криміналістичну діяльність, офіційно називаються «науково-дослідними» (стаття 7 Закону України «Про судову експертизу»);

- ці установи беруть участь у наукових розробках щодо організації та проведення судових експертиз (ст. 15 Закону України «Про судову експертизу»);

- ці установи є суб'єктами здійснення наукової та науково-технічної експертизи (ч. 6 ст. 4 Закону України «Про наукову та науково-технічну експертизу») - ці установи мають право встановлювати міжнародні наукові зв'язки з установами судової експертизи інших держав (стаття 24 Закону України «Про судову експертизу»);

- ці установи уповноважені проводити наукові конференції, симпозіуми, семінари (ст. 24 Закону України «Про судову експертизу»);

- ці установи мають право отримувати від судів, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування зняття правопорушення та інших речових доказів для використання у науковій діяльності (ч. 2 ст. 20 Закону України «Про судову експертизу»).

Таким чином, окреме закріплення вимоги до наукового ступеня від експерта в галузі права лише звернуло увагу на науково-теоретичну природу юридичної судової експертизи, яку реально може реально лише людина, яка має науковий ступінь у відповідній галузі права. здійснювати на належному рівні. Щодо другої вимоги, вона все-таки, незважаючи на її, мабуть, зрозумілу природу, все ще потребує певного роз'яснення, враховуючи неспецифічне формулювання, про яке згадується, наприклад, будь-який активний користувач соціальних мереж з безліччю репостів та коментарів щодо тематики його легальних повідомлень для конкретної аудиторії також можуть бути «визнані» фахівцем, але залишаються невідомими науковій спільноті. Як повинен діяти суддя в такій справі? Чи буде створений єдиний реєстр визнаних державою експертів у кожній галузі? Зараз ці питання залишаються без відповіді. Спираючись на поняття «судово-медична експертиза», закріплене у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» експерт у галузі права проводитиме дослідження на основі спеціальних знань у галузі права з метою надання висновку з питань, які є або будуть предметом судової діяльності огляд. В. Г. Гончаренко також критикував цю постановку кілька років тому, заявивши, що навіть з точки зору вчення про пізнання навіть сам термін «спеціальні знання» є невірним: знання, необхідні для наукової інтерпретації даного факту, ідеєю володіють кожен фахівець у цій галузі, якщо йому доручено проведення експертизи [21, с. 3]. З вченим складно не погодитися, оскільки в наш час, маючи велику кількість наявної інформації, придбання певних спеціалізованих знань не є неможливим завданням, а скоріше питанням особистого інтересу потенційного експерта, залученого до судового провадження, для формування

висновок у справі. Хоча законодавче закріплення можливої участі експерта в галузі права у провадженні є новинкою вітчизняного процесуального законодавства, однак до впровадження досліджених нововведень відповідна криміналістична науково-пізнавальна діяльність все ще здійснювалася в різній мірі форми.

Зокрема, на думку А. Селіванова, науково-правову експертизу можна використовувати лише у дуже вузькопрофільних справах, які розглядаються в судах [22, с. 32–34].

Так, коли певне правило стосується всіх без винятку експертів, законодавець застосовує загальне поняття «експерт» (наприклад, ч. 10 ст. 7 ЦПК України, ч. 6 ст. 6 ГПК України тощо), і навпаки, у такому випадку Якщо йдеться про експертів у традиційному розумінні цього слова, закон чітко ототожнює адресата правової держави, доповнивши термін «експерт» прикметником «судовий» (ч. 6 ст. 14 ЦПК України, ч. 10 ст. 8 ГПК України та ін.).

Аналогічна ситуація спостерігалася і раніше зі порівнянням процесуальної та юридичної ролі у судовому здійсненні функцій експерта та спеціаліста. Зокрема, Т. В. Сахнова зазначила, що, незважаючи на надання цим двом учасникам судового процесу спеціальних знань, з метою справедливості, вони оперують ними у різних спеціальних та процедурних формах [23]. Окремі риси цих двох учасників провадження були досліджені Г.Г. Глушком [24, с. 103-111]. Це можна сказати, порівнюючи участь у відповідних судових справах «експерта» та «експерта в галузі права», оскільки, незважаючи на очевидну спорідненість функцій, що виконуються в судовому процесі, вони фактично досліджують абсолютно різні об'єкти з іншою перспективою. очевидно, вони відіграють зовсім іншу роль у процесі правосуддя.

Що стосується прямих висновків експертів у галузі права, законодавець у цьому випадку обмежується лише встановленням формальної вказівки підстав для його подання до суду (ст. 114 ЦПК України, ст. 108 ГПК України, ст. 112 КАС України) та відсутність обов'язкової доказової сили (ст. 115 ЦПК України,

ст. 109 ГПК України, ст. 113 КАС України), не зупиняючись окремо на вимогах до форми подання, кількості та змісту складових частин цього документа. Тому ми вважаємо, що є всі підстави поширювати на них усі загальні вимоги до остаточних висновків за результатами різних експертиз, які за великим рахунком однакові за змістом. Якщо звичайні судові експерти, як правило, не обмежуються висновком у справі, а й беруть участь у судовому засіданні, експерти в галузі права не поспішають - до суду передається лише їх думка. При цьому подавати висновок експерта з права - це право, а не обов'язок залучених сторін. Іншими словами, законодавчий орган обмежив суб'єктивне коло осіб, які мають право подати позов до юридичного експерта. Крім того, законодавець встановлює лише дві правові підстави для залучення експерта в галузі права, які є однаковими для всіх процесуальних галузей права нецільового призначення (ч. 1 ст. 114 ЦПК України, ч. 1 ст. 108 ГПК України, ч. 1 ст. 112 КАС України), а саме:

1) застосування аналогії закону чи аналогії права (ч. 9 ст. 10 ЦПК України, ч. 10 ст. 11 ГПК України, ч. 6 ст. 7 КАС України);

2) застосування змісту норм закордонного права відповідно до їх офіційного або загальновизнаного тлумачення, практики застосування, доктрини у відповідній іноземній країні. Раніше для виконання цих завдань суду могли бути призначені науково-правові експертизи, що, на думку В. Семчика та О. Поліводського, є формою доктринального тлумачення закону [25, с. 409-415]. Очевидно, лише після вивчення висновку експерта у встановленому законодавством порядку суд може його оцінити, визнати дійсними та допустимими докази чи навпаки. Порушення процесуального порядку експертизи експертного висновку унеможлиблює посилання на нього як на доказ у остаточному рішенні справи. У контексті вищезазначеного важливо зазначити, що незалежно від виду судової (цивільної, економічної, адміністративної) експертної діяльності є єдиною методологічною основою - вона засвідчує та проводить у провідних експертних установах сертифікацію та стандартизацію експерта методи. Експертиза в різних галузях права

відрізняється лише процедурами, традиційно притаманними кожній із різновидів справедливості. Ці особливості, відмінності в процесуальних аспектах експертизи є перешкодою для використання отриманих висновків, наприклад, у цивільному процесі з метою доведення у кримінальному провадженні. Схоже, що в інтересах підвищення ефективності судового процесу, впорядкування судових процесів та зниження вартості судових процесів необхідно створити єдину нормативну базу для всіх видів судових процесів, яка дозволила б використовувати експертизу в будь-якому процесі, незалежно від норм процесуального права. отримання експертного висновку [26, с. 335].

Досліджуючи новинки вітчизняного процесуального законодавства у галузі використання у відповідному судовому розгляді думки експерта в галузі права, ми виявили буквальне дублювання у тексті трьох нормативно-правових актів - Цивільно-процесуального кодексу України, Господарського процесу Кодекс України (ст. ст. 114-115 ЦПК України, ст. ст. 108-109 ГПК України, ст. ст. 112-113 КАС України). Це, природно, скеровує будь-який науковий пошук до питання терміновості прийняття уніфікованого процесуального кодексу України, який би автоматично усував усі подібні тавтології та безпідставне дублювання положень абсолютно однакового змісту. Водночас, відсутність відповідних змін до відповідного регуляторного акта - Закону України «Про судову експертизу», який, на відміну від вищезазначених трьох процесуальних кодексів з однаковими нормами, не містить жодних норм щодо особистості експерта у галузі права і, відповідно, не містить свого висновку загалом. Така ситуація є неприйнятною і вимагає негайного виправлення, доповнивши текст вищезазначеного закону відповідними положеннями, які можуть містити деякі детальні роз'яснення щодо особливостей подання та вивчення висновку експерта в галузі права до суду при розгляді та врегулювання судових справ різного змісту.

2.2. Проблематика оцінки висновку експерта в кримінальному судочинстві

Експертна думка відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України - важливе, незалежне джерело доказів, яке суттєво відрізняється від інших тим, що формується в процесі застосування до інших джерел інформації відповідними суб'єктами (експертами) відповідних професійних знань, науково-технічних засобів та методів. Порядок отримання цього джерела доказів, перевірки та оцінки його доказової цінності має особливе значення.

Справедливо зазначив Н.І. Клименко такі специфічні особливості цього процесуального джерела доказів: він формується на основі використання спеціалізованих знань, це дедуктивні знання, а не інформативні, як інші особисті докази (показання), знання. На думку експерта, доказовою цінністю є, насамперед, розумовий висновок, досягнутий експертом за результатами дослідження [27, с. 160]. А.І. Вінберг та Н.Т. Малаховська до цих особливостей додає ще одну: висновок експерта - це не просто висновок. І відповідь на поставлене питання, тобто висловлене рішення є додатком до наявного у справі факту [28, с. 37]. Тому справедливо вважати, що думка експерта як процесуального джерела доказів має особливі особливості, містить інформацію, не має відношення до інших джерел доказів. У той же час, запрошення експерта надати висновок не означає, що відмовляються від інших джерел доказів щодо обставин, які слід встановити. Правове визначення думки експерта як процесуального джерела доказів, наданих КПК України, насправді відображає конкретні риси, на які вказують науковці. Законодавство досить чітко визначає відповідні правила щодо форми та змісту цього джерела, його правила перевірки та оцінки. У частині 1 ст. 101 КПК України зазначається, що висновок експерта - це детальний опис розслідувань експерта та зроблені з них висновки, обґрунтовані відповіді на питання, поставлені особою, яка наймала експерта, або слідчим суддею чи судом, який замовив експертизу. Експерт у кримінальному провадженні за ч. 1 ст. 69 КПК України - це не просто людина,

яка володіє науковими, технічними чи іншими спеціалізованими знаннями, вона повинна мати право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» проводити експертизу, і їй слід доручити таке дослідження. Це передбачає, що думка експерта може бути доведена лише у випадку компетентного підходу до дослідження особою, яка має відповідні знання, освіту, допуск до проведення таких досліджень. Закон України «Про судову експертизу» визначає вимоги до фахівців, які можуть проводити такі розслідування. Крім того, закон надає право на проведення судових експертиз як експертів державних спеціалізованих установ, так і спеціалістів, які відповідають статусу експертів, які не є працівниками таких установ. Єдиним винятком є судово-медична та психіатрична експертизи.

Думка експерта надається на основі матеріалів, наданих для проведення дослідження, а також інформації, яку експерт сприйняв безпосередньо (під час дослідження) (ч. 2 ст. 101 ЦПК). КПК України, на відміну від попередньої редакції КПК України 1960 р., закріпив принцип конкурентоспроможності, що дав право залучати експерта як суду, так і сторонам обвинувачення та захисту (ст. 242 КПК України). Фактичною основою для експертизи є необхідність спеціалізованих знань для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 1 ст. 242 КПК). У цьому випадку експертиза може проводитися як в обов'язкових випадках (ч. 2 ст. 242 КПК України), так і на розсуд сторін, які за рішенням експерта повинні задавати питання, що підпадають під його компетенція, мають відношення до типу експертизи та мають відношення до кримінального провадження. Таким чином, думка експерта відрізняється за своєю суттю від інших джерел доказів за такими ознаками: це результат вивчення людини зі спеціальними знаннями та спеціальністю, компетенцією, що має право проводити такі дослідження; розслідування проводиться на основі трьох видів інформації: а) міститься у кримінальному провадженні (отримане з інших джерел доказів - показань, речових доказів, документів); б) які були отримані під час використання методів у процесі самого дослідження (бесіда, спостереження, експеримент тощо); в)

що становить професійні знання експерта; з об'єктивної точки зору предмет дослідження (а отже, бажаний обсяг інформації бажаний) визначається стороною, яка найняла експерта, тобто коло питань, які були запропоновані для його вирішення; суб'єктивно предмет дослідження обмежується знаннями експерта, його правами, типом експертизи.

Тому висновок експерта містить інформацію, синтезовану в межах компетенції експерта та предмета звернення об'єкта дослідження, яка була отримана спеціальними науковими методами та знаннями безпосередньо під час дослідження та з експертних джерел процесуальних доказів, наданих експерт. Складна процедура синтезу інформації під час експертизи, кількість факторів, які можуть впливати на доцільність, допустимість та достовірність цього джерела доказів, визначають особливості його перевірки та оцінки. Про них писав ще Л.Є. Владимиров, зазначаючи, що експерти є науковими суддями, оскільки вони обґрунтовують висновки на основі спеціальних наукових знань і методів. Судді та присяжні не можуть зрозуміти таємниці науки під час судового засідання та бути критичними щодо висновку експерта. Тому слід враховувати її надійність та об'єктивність [29, с.236]. М.С. Строгович, констатує, що думку експерта не може бути замінено іншими доказами, особливо коли це стосується обов'язкової експертизи, зазначила, що якщо висновок експерта є остаточним рішенням у справі і не підлягає перегляду та оцінці судом, експерт стояв би над судом [30, с. 392]. У цьому випадку висновок буде офіційним доказом, який має перевагу над усіма іншими та пов'язує внутрішнє переконання судді. Н. М. Кіпінс на підтримку думки дореволюційного вченого В. Случевського зазначав, що використання спеціальних знань для встановлення обставин кримінального провадження, тобто запрошення експерта, не виключає можливості використання інших доказів для встановлення ті самі обставини, які повинні оцінюватися в суді [31, с.18].

На наш погляд, сьогодні в поточному кримінальному процесі питання переваги думки експерта над іншими джерелами доказів не стоїть у

відповідність з правилами оцінки доказів за внутрішнім переконанням з точки зору належності, допустимості, достовірності тощо. достатність та взаємозв'язок, без пілг заздатегідь визначеної сили певного доказу (ст. 94 КПК України). У ст. 101 КПК України зазначається, що висновок експерта не є обов'язковим для особи чи органу, що здійснює провадження, але його незгода з цим повинна бути мотивована у відповідному рішенні, рішенні, вироку. Це означає, що критеріями оцінки думки експерта є його доречність, допустимість, надійність та взаємозв'язок з іншими доказами у кримінальному провадженні. Усі ці критерії повинні відповідати вимогам кримінального процесуального права, щоб мати можливість використовувати судження експертів у якості доказів. Першою необхідною умовою допустимості висновку експерта є дотримання процесуальної форми експертизи та висновку. До них належать: 1) чітке дотримання вимог кримінального процесуального права; 2) належний процес реєстрації мети експертизи (рішення, постанова, клопотання сторін тощо); 3) процесуальна самостійність та індивідуальна відповідальність експерта за дану думку; 4) безпосередність дослідження; 5) об'єктивність та достовірність проведеного дослідження та висновку; 6) належна реєстрація результатів експертних досліджень тощо. Незважаючи на те, що порядок проведення експертизи в чинному КПК України регламентований більш детально, ніж у попередньому (1960 р.), є ряд питань, які можуть впливають на допустимість висновку експерта, оскільки джерело доказів залишається невирішеним. Зафіксувавши Інститут конкурентоспроможної (альтернативної) експертизи в КПК України [32, с. 214], тобто можливість його призначення всіма учасниками кримінального провадження та надання цих висновків суду, законодавець залишив важливі питання. Зокрема, він не чітко розмежував необхідність звернення сторони захисту до обвинувачення чи суду з метою експертизи та випадків самостійного звернення до експерта. Так, ч. 2 ст. 243 КПК України зазначено, що сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, що також є обов'язковим. При цьому ч. 1 ст. 243 КПК України зазначено, що сторона

обвинувачення залучає експерта, якщо є підстави для експертизи, зокрема на вимогу сторони захисту. І ч. 3 ст. 243, ст. 244 КПК України передбачено право сторони захисту на оскарження та порядок розгляду клопотання про залучення експерта-слідчого судді. Ми вважаємо, що закон повинен чітко визначати випадки, коли сторона захисту може самостійно звернутися до експерта та коли необхідно подати клопотання до слідчого магістрата, прокурора чи слідчого судді.

Отже, по-перше, висновок експерта є незалежним процесуальним джерелом доказів, отриманих під час судової експертизи. Експертна думка містить інформацію, синтезовану в межах компетенції та компетенції експерта та суб'єкта, визначеного суб'єктом дослідницького об'єкта, яка була отримана за допомогою спеціальних наукових методів та знань безпосередньо під час самого дослідження та з експертних джерел процесуального характеру докази, надані експерту. По-друге, доцільність, допустимість та достовірність думки експерта залежить як від об'єктивних, так і від суб'єктивних факторів. Перші включають правильну постановку питань, які потрібно вирішити, достатність та якість матеріалів, поданих на розслідування, допустимість доказів, на яких ґрунтується висновок, тощо. До суб'єктивних факторів належать компетенція та компетентність експерта та відповідність їх обов'язків. Низка питань, що стосуються розгляду кримінального провадження, оцінки експертних висновків, які потребують певних змін до норм чинного КПК України, залишаються невирішеними.

2.3. Критерії ефективності судових експертиз та проблеми їх вирішення в кримінальному судочинстві

У теорії кримінального процесу та в практичній діяльності формується стійке розуміння концепції оцінки доказів як розумової, логічної діяльності відповідних суб'єктів, яка спрямована на пізнання фактів у кримінальному провадженні та здійснюється в певних логічних формах відповідно до закону та правового розуміння, за внутрішнім переконанням слідчого, прокурора, судді на основі всебічного, повного та неупередженого аналізу всіх обставин кримінального провадження в їх сукупності, спрямованих на встановлення точності та правильності, допустимості та достатності доказів їх взаємозв'язку для вирішення питань, які є предметом доказування [33, с. 103].

Думка експерта має певні характеристики, не властиві іншим засобам доказування. По-перше, дослідження та висновок здійснює спеціальний суб'єкт - експерт. Експерт наділений особливими правами та обов'язками, які визначають його процесуальний статус. По-друге, це єдиний засіб доказування, який дозволяє отримати нові докази із застосуванням спеціалізованих знань знаючою особою (експертом) у процесі дослідження. Визначення місця та ролі висновку експерта у доказах у справі логічно припиняє діяльність слідчого та прокурора на досудовому етапі, пов'язаному з оцінкою цих засобів доказування [34, с. 225]. Оцінка наукової обґрунтованості експертного методу є важкою для прокурорів та слідчих, оскільки вони можуть не мати спеціалізованих знань у галузі дослідження [35, 36]. Тому насправді їх оцінка висновку експерта, як правило, обмежується перевіркою повноти висновків та їх відповідності іншим доказам у кримінальному провадженні [37, с. 445]. *(див.Додаток А)*

Сьогодні загально визнано, що думка експертів є окремим джерелом доказів, а тому, як і інші джерела доказів, являє собою єдність процесуальної форми та змісту, тобто процесуального характеру - комплекс основних властивостей та характеристик доказів [38, с. 5]. Процесуальна форма - це передбачений законодавством порядок діяльності органів досудового слідства,

прокуратури та судів, а також фізичних та юридичних осіб, які беруть участь у процесі, а також порядок ведення та реєстрація окремих процесуальних дій, прийняття, опрацювання та застосування для виконання процесуальних рішень покликані забезпечити виконання завдань і завдань кримінального процесу [39, с. 138].

Зміст доказів - це збір фактичних даних у певному кримінальному провадженні, отриманий із належного процесуального джерела. Хоча думка експерта не має жодної переваги перед іншими доказами, вона має значну специфіку, засновану на дослідженні, проведеному із застосуванням спеціалізованих знань. Відповідно до вищевикладеного, зміст висновку експерта - це фактична інформація про обставини предмета доказування та про інші обставини кримінального правопорушення, які мають значення для належного виконання завдань розслідування та повідомляються експерт у формі думки [40, с. 151].

У ході експертизи може бути виявлена інформація, що стосується кримінального провадження. У цьому випадку експерт має право вказати це на свою думку. І якщо певний факт не може бути встановлений у запитаних питаннях, експерт докладно описує причини неможливості відповіді. Дуже важливим для описової частини є представлення експертом мотивів кожного результату дослідження та встановленого (відомого) факту, що робиться не завжди, що, у свою чергу, ускладнює оцінку експертного дослідження слідчим та судом [41, с. 243].

Слід пам'ятати, що, вивчаючи та мотивуючи результати, експерт не повинен торкатися питань правового характеру, що виходять за межі його компетенції. Це стосується не лише норм матеріального права а й процедури. У своїй роботі експерт повинен керуватися законами, підзаконними актами, посилаючись на них у акті, але не давати своїх суджень про правомірність чи неправомірність дій відповідних суб'єктів, якими вони повинні керуватися та виконуватись. Якщо експерт не може відповісти на запитання слідчого, то він детально описує причини цього (відсутність матеріалів для дослідження,

відсутність науково обґрунтованих методів, некомпетентність тощо). У заключній частині висновку експерт представляє результати діяльності у формі відповідей на питання, поставлені перед експертизою. Відповіді мають бути стислими, але глибокими за змістом, специфічними по суті питань. Зміст цих відповідей не повинен спричиняти їх неправильне розуміння та неоднозначність. Думка експерта повинна відповідати загальним правовим вимогам та ознакам, притаманним цьому конкретному типу доказів щодо форми змісту, і повинна бути відповідною, допустимою та достовірною. Встановлення зазначених вище ознак та їх достатність є необхідними умовами їх використання для доказування у кримінальному провадженні [42, с. 9].

Актуальність думки експерта полягає у здатності фактичної інформації містити інформацію про обставини предмета доказування, слугувати аргументами (припущеннями) у процесі встановлення об'єктивної істини [43, с. 175]. Це вимагає уточнення двох моментів: 1) чи факти, щодо яких з'ясовуються відповідні фактичні дані, включають предмет доказування (основні, проміжні чи допоміжні факти); 2) чи здатні фактичні дані, що становлять зміст доказів, з огляду на їхню інформаційну цінність, встановити відповідні обставини предмета доказування [44, с. 146]. Визначаючи, чи підходить висновок експерта, слідчий та прокурор повинні використовувати такі положення:

1. Загальна вимога належності, закріплена у ст. 85 КПК, згідно з якою належать докази, які прямо чи опосередковано підтверджують наявність чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню, та інших обставин, що мають значення для кримінального провадження, а також достовірності чи недостовірності, можливості чи неможливості використання інших доказів.

2. Серед усього переліку обставин, що підлягають доказуванню (ст. 91 КПК) у кримінальному провадженні, слідчий, прокурор мають визначити доцільність та значення обставини, щодо якої призначена експертиза.

3. Диспозиції статей Кримінального кодексу України розкривають усі обставини, необхідні для встановлення в конкретному провадженні. Залежно

від індивідуальних особливостей слідства прокурор визначає, які обставини слід встановити в результаті розслідування.

4. Обов'язкова експертиза (ст. 242 КПК) необхідна для встановлення певних обставин кримінального провадження [45, с. 128]. Думка експерта залежить від наданого йому матеріалу, інформації, що міститься в об'єктах (матеріалах). Однак пояснення експертного висновку як посилання на інформацію, що міститься в висновку експерта, має бути об'єктивно пов'язане з кримінальним провадженням, оскільки це лише інформаційний аспект висновку експерта [46, с. 54].

Однак сторони не враховують важливості для розслідування конкретної обставини, встановленої на думку експерта. Спрощене розуміння актуальності висновку експерта призводить до необґрунтованого призначення експертизи для встановлення обставин, які не мають суттєвого значення для провадження [47 с. 21]. Допустимість висновку експерта - юридична придатність для використання у кримінальному провадженні та як аргументи доказування. Прийнятність означає, що фактичні дані: - як докази, отримані уповноваженою особою; отриманий із відомого, перевіреного та не забороненого джерела. Можливість перевірити та оцінити думку експерта забезпечується тим, що висновок експерта повинен містити необхідні дані про особу експерта, який проводив дослідження; отримані в установленому законодавством порядку та за процедурною формою. КПК передбачає єдиний спосіб отримання висновку експерта - проведення дослідження, висновки якого узагальнені у висновку; і процес їх отримання належним чином забезпечений та сертифікований. Зібрані докази та інші матеріали кримінального провадження в цілому дають можливість перевірити точність та законність отримання фактичних даних [47, с. 118].

Надійність думки експерта означає, що він правильно, адекватно відображає матеріальні та нематеріальні сліди [48, с. 728]. Очевидно, використання в доведенні сумнівних, недостовірних даних може призвести до помилкових висновків. Тільки за цієї умови вони можуть скласти основу

висновків у провадженні та використовуватись як доказовий засіб. Обґрунтованість висновку відповідає результатам, отриманим експертом у процесі дослідження, до обставин, що сталися в реальності. Однак формально достовірний експертний висновок може виявитися недоцільним. Це випадки, коли основою висновку є неякісні необроблені дані, надані експерту, і низька якість не може бути визначена експертом у межах його компетенції [47, с. 245].

Такі ситуації можливі при криміналістичній, пожежно-технічній, пожежно-технічній та деяких інших експертизах, де висновки експерта ґрунтуються на даних про ситуацію події. Тут висновки експерта можуть точно відповідати цим даним, тобто бути формально достовірними, але недійсними через отримані дані. Ймовірний висновок робиться експертом, коли у нього немає підстав для категоричної відповіді на поставлене запитання, і існує лише обґрунтована версія наявності чи відсутності певної обставини (досліджуваний підпис від імені А, ймовірно, зроблений самим А). У таких випадках експерт обмежується зазначенням лише певного ступеня ймовірності, тобто припущень [50, с. 129]. З цієї причини Ейсман А.А. зазначає, що виявляючи доцільність та обґрунтованість висновку на відміну від "ймовірного" висновку, хоча він також може бути дійсним [51, с. 121]. Ми вважаємо, що експерт у цьому випадку повинен або відмовитися повністю вирішити питання, або дати частковий висновок, але такий, який був би надійним. Слід уточнити, що категорична форма є однією з умов і гарантій думки експерта; що стосується самої природи висновку, то він встановлюється слідчим в його оцінці і тому не може бути передумовою визнання висновку як доказу. Доказове значення альтернативного висновку, в якому експерт дає два або більше варіантів (наприклад, на цьому фрагменті тексту вперше була цифра "1" або "4"), полягає в тому, що він виключає інші варіанти, а іноді дозволяє в поєднанні з іншими доказами висуватися якийсь один варіант. Умовні висновки ("Текст не друкується на цій машині, якщо його шрифт не змінився") можна використовувати як доказ лише у випадку підтвердження умови, яка повинна бути встановлена не експертом, а слідчими засобами. Факти, що містяться на думку експерта, мають особливі

особливості цього виду доказів. По-перше, докази представляють мотивовані висновки експерта, тобто думку людини, яка володіє спеціалізованими знаннями та сформулювала цю думку в процесі дослідження та розумової діяльності [52, с. 109]. Таким чином, під час проведення хіміко-біологічної експертизи експерт у своїх висновках висловлює думку про класифікацію речовин, наданих для дослідження наркотичних засобів.

Аналогічно при проведенні хімічної експертизи робиться висновок щодо факту незаконного вживання сильнодіючих, наркотичних, психотропних, отруйних наркотиків, щодо встановлення наявності слідів на предметі та їх ідентифікації. Тому думка експерта, яку він укладає, є суб'єктивною. У цьому випадку судження експерта - це не лише констатація фактів об'єктивної реальності та їх опис, на закінчення експерт дає цим фактам наукове пояснення в системі понятійного апарату певного класу експертизи [42, с. 446]. Можна зробити висновок, що суб'єктивний характер інформації, що міститься в висновку експерта, ґрунтується на таких позиціях: - висновок експерта надається в системі спеціальних знань певного виду, і це вираження власної думки експерта; висновок дається лише після проведення інструментального дослідження та за результатами таких досліджень; експерт в ході дослідження обмежується обсягом предмета експертизи і повинен дати відповіді на його запитання. Разом з тим, суб'єктивна думка експерта не повинна впливати на його об'єктивність, оскільки процесуальна позиція експерта регулюється законом і вимагає від нього робити об'єктивні висновки. Тому ст. 101 КПК визначено, що експерт повинен скласти висновок від свого імені та нести за це персональну відповідальність. Якщо в експертизі бере участь більше одного експерта, експерти мають право зробити один висновок або окремі висновки [13]. По-друге, експерт засвідчує інформацію, яка відображена в висновку експерта незалежно та незалежно від сторін кримінального провадження. Така інформація залежить від знань експерта, якості та кількості наданих йому матеріалів та методів використовуваний експертом під час дослідження.

Враховуючи статус експерта, можна вважати, що гарантією об'єктивності та достовірності інформації, представленої у висновку, є:

- вимоги до форми та змісту висновку експерта, процедура для його підготовки;

- вимоги до особистості експерта;

- наукове обґрунтування інформації, яку експерт представляє у висновку;

- належний процес думки експерта та відображення методів дослідження;

- можливість перевірити результати первинної експертизи шляхом призначення повторної експертизи. Обґрунтовані висновки експерта - фактична інформація. Висновки експерта є пов'язаними з обставинами правопорушення через матеріали, надані для розслідування слідчим або судом, які містять інформацію, породжену злочином. Думка експерта може бути використана для встановлення обставин кримінального правопорушення, для отримання нових доказів, для перевірки наявних у слідчого доказів, для визначення напрямку подальшого розслідування. Крім того, в ході оцінки висновку та виявлення процесуальних порушень, допущених при призначенні або проведенні судової експертизи, встановлення некомпетентності експерта або сумнівів у достовірності отриманих результатів та висновків, може бути призначена повторна експертиза, яка може призначатись навіть тоді, коли думка експерта суперечить іншим доказам. Проте висновок експерта не завжди може бути відхилений через невідповідність інших його матеріалів провадженню. Суперечності між висновком експерта та іншими матеріалами свідчать або про неточність експертизи, або про незавершеність, або про недостатню перевірку. Встановлення достовірності думки експерта базується на оцінці вступної, дослідницької та заключної частин висновку експерта. М.М. Міхєєнко зазначив: «Часто думку експерта розуміють лише у відповіді експерта (заклучна частина) на питання, які йому ставить слідчий чи суд. У той же час вступна та дослідницька частина висновку експерта як документа також має вирішальне доказове значення. Їх оцінка дозволяє слідчому прокурору, суду, а також

потерпілому, обвинуваченому, адвокату захисту та іншим зацікавленим учасникам процесу належним чином оцінити обґрунтованість та повноту відповідей експерта, їх придатність для встановлення обставин, які є предмет доказування» [55, с. 96].

Наявність експертних помилок у висновку призводить до втрати доказової цінності висновку. Тому в процесі оцінки думки експерта слідчий повинен керуватися тим, що таке помилка експерта та які види помилок експерта існують. Зокрема, під експертною помилкою слід розуміти неправильне судження чи дії експерта, які об'єктивно проявили себе в порушенні кримінально-процесуального закону, законів логіки, послідовності процедур, що застосовуються при дослідженні об'єкта, їх неправильному застосуванні або бездіяльності, якщо вона визнана з необережності. Помилки у висновку не завжди робиться експертом. Експертне дослідження може бути бездоганним і результати повністю відповідають результатам отриманих результатів, але якщо дані до експертизи були невірними або не стосувались матеріалів провадження чи були фальсифікованими, висновок експерта є неправильним. Вчені поділяють помилки експертів на: 1) помилки процедурного характеру; 2) гносеологічні помилки; 3) експлуатаційні помилки [56, с. 66]. Істотними недоліками є висновки експерта (*див. Додаток Б*) щодо обставин матеріалів провадження, які мають дати коротке, але повне уявлення про його характер та містити необхідні матеріали, але часто ці обставини викладаються настільки коротко, що неможливо перевірити висновок експерта. У ч. 4 ст. 77 КПК зафіксовано: «Якщо поставлене експерту питання не входить до його компетенції або якщо надані йому матеріали є недостатніми для надання висновку, експерт письмово повідомляє орган, що призначає, про неможливість дати висновок». Таке повідомлення підпадає під загальні правила ст. 94 КПК і повинні бути обґрунтованими, містити причини, що виключають можливість висновку. Під час оцінки думки експерта слідчий та прокурор повинні розглянути певний алгоритм дій, згідно з яким під час оцінювання здійснюється наступне: - аналіз дотримання процесуального порядку

підготовки, призначення та проведення експертизи; - аналіз відповідності думки експерта завданню; - оцінка особистості експерта; - оцінка матеріалів, поданих на експертизу; - оцінка повноти висновку експерта; - оцінка наукової обґрунтованості думки експерта; - оцінка висновку експерта в поєднанні з іншими матеріалами провадження. Вищезазначене є типовим процесом оцінки виходу, але в деяких випадках в цю схему можуть бути внесені деякі корективи. Наприклад, якщо експерт відмовляється відповісти на всі або частину своїх запитань, оцінюється обґрунтованість відмови. Якщо відмова обґрунтована, слідчий чи суд відмовляються від проведення експертизи, або переробляють доручення експерта, або замовляють експертизу іншому експерту (експертній установі), або надають необхідні додаткові матеріали [57, с. 111]. Важливо порівняти дані, що містяться у рішенні про призначення експертизи, та висновку експерта. Необхідно переконатися, що два документи стосуються одних і тих же предметів (речові докази, порівняльні зразки), тих самих осіб, сліди чи почерк яких були досліджені. Слід перевірити, що експерт запитав додаткову інформацію, матеріали та чи задоволено його запит; чи були зібрані оригінальні дані самим експертом; не пропускаючи жодного з об'єктів у одному із порівняльних списків. Необхідно порівняти формулювання питань, поставлених стороною у кримінальному провадженні, із формулюванням тих самих питань у вступній частині та висновках. Якщо між ними є суттєві невідповідності, слід спробувати з'ясувати можливі причини [58, с. 46].

Неповнота думки експерта виникає тоді, коли експерт залишив деякі поставлені перед ним питання, звузив їх сферу застосування, не вивчив усіх предметів, які йому були надані тощо [47, с. 280]. Однак у деяких випадках неповнота може поставити під сумнів обґрунтованість висновків (наприклад, якщо експерт не застосував усі методи дослідження). Тому він служить основою для призначення не додаткового, а повторного огляду. Задавання додаткових питань часто викликається розширенням потреб слідства, залученням до нього нових предметів (наприклад, знайдені нові підроблені гроші, які вважаються надрукованими на одній машині). Вирішуючи це питання, слід виходити з суті

додаткової експертизи. Наприклад, якщо експерт отримав нові підроблені гроші, йому або їй не потрібно спочатку вивчити властивості машини та узагальнити їх [60, с. 94]. Ми переконані, що результати попередніх досліджень можуть бути використані для призначення додаткової експертизи.

Незалежною експертизою можна вважати дослідження, яке не пов'язане з попереднім або пов'язане з предметом іншого виду експертизи. Правильність думки експерта означає, що це правда об'єктивній реальності [47, с. 246]. Сумніви щодо правильності думки експерта можуть виникнути, наприклад, у разі несумісності з іншими матеріалами кримінального провадження, при активному оскарженні цих висновків підозрюваними чи іншими учасниками процесу та коли Обставини справи потребують додаткових гарантій достовірності. Проводячи всебічну експертизу, кожен експерт може досліджувати лише ті об'єкти, які належать до його компетенції, та застосовувати методи, якими він володіє [60, с. 84]. Умовою дотримання експертом меж його компетенції є те, що кожен експерт повинен бути компетентним у предметі дослідження в такій мірі, щоб він міг використовувати результати досліджень інших експертів. Наприклад, трактолог та судово-медичний експерт мають знання про утворення слідів. [62, с. 38] У цьому випадку від експерта взагалі не потрібно оцінювати хід та результати дослідження експертів з іншої спеціальності.

Категоричні висновки також можуть бути однозначними та альтернативними. Умовні та альтернативні висновки експерта, звичайно, ускладнюють процес слідчого встановлення відповідних обставин, оскільки вони вимагають додаткової перевірки вірогідності однієї умови чи альтернативи та виключення іншої. Однак це не позбавляє їх доказової цінності. Висновки, які відповідають на запитання, можуть бути повними (вичерпними) або частковими (невичерпними). Вичерпна відповідь містить повну (позитивну чи негативну) відповідь на суть питання.

Часткові висновки експерта містять неповну відповідь, отже, якщо ми обмежимося частковою відповіддю на поставлене запитання, буде порушено

логічний закон тотожності, оскільки на питання про індивідуальну ідентичність черевика буде дано відповідь про його родову ідентичність. Це може призвести до слідчої та судової помилки, що неправильно трактується висновком експерта: родова належність буде трактуватися як індивідуальна. [63, с. 224]

Верховний Суд України вказує, що при перевірці й оцінці експертного висновку слід з'ясувати: 1) чи було додержано вимог законодавства при призначенні та проведенні експертизи; 2) чи не було обставин, які виключали участь експерта у справі; 3) чи компетентний експерт і чи не вийшов він за межі своїх повноважень; 4) достатність поданих експертові об'єктів дослідження; 5) повноту відповідей на порушені питання та їх відповідність іншим фактичним даним; 6) узгодженість між дослідницькою частиною і підсумковим висновком експерта; 7) обґрунтованість експертного висновку та його узгодженість з іншими матеріалами справи; 8) чи були дотримані права підозрюваного (обвинуваченого) під час призначення та проведення експертизи; 9) установлення правильності оформлення висновку експерта, наявність усіх передбачених законом реквізитів [65].

Результатом оцінки висновку експерта, як вказує Н.І. Клименко, може стати один із таких умовиводів: - висновок експерта повний, обґрунтований і такий, що має значення для справи; - висновок неповний або недостатньо зрозумілий і потребує допиту експерта чи проведення додаткової експертизи; - висновок експерта необґрунтований або сумнівний з точки зору його правильності і вимагає повторної експертизи чи інших процесуальних дій з метою його перевірки. За результатами такої оцінки висновку експерта слідчий і прокурор можуть визнати його: 1) повним, науково обґрунтованим і покласти в основу свого рішення поряд з іншими доказами кримінального провадження; 2) недостатньо зрозумілим або неповним і призначити додаткову експертизу; 3) необґрунтованим, таким, що викликає сумнів у правильності висновків, і призначити повторну експертизу [65, с. 174]. Предметом експертного дослідження є зазвичай найбільш критичні ланки причинного зв'язку в кримінальному провадженні. Тому ланки причинності, досліджені і встановлені

експертами, зіставляються, «стикуються» з іншими достовірно встановленими ланками причинного зв'язку з метою відновлення механізму розслідуваної події в цілому. Так за допомогою трасологічної експертизи за слідами протектора може бути встановлений транспортний засіб, який залишив ці сліди. Якщо аналіз матеріальної обстановки події призведе до висновку про причинний зв'язок цих слідів із фактом наїзду на пішохода, можна говорити про встановлення транспортного засобу, яким скоєно наїзд. Подальше завдання полягає в установленні водія, ступеня і характеру його провини. Аналогічно за допомогою судово-медичної експертизи встановлюються безпосередня причина смерті і характер тих матеріальних наслідків, у результаті чого настала смерть, наприклад розрив печінки в результаті ударів у живіт важким тупим предметом. Завдання слідчого та прокурора полягає в установленні обставин, що такі удари могли бути нанесені потерпілому тільки в ході розслідуваної події, знайти конкретних осіб, які брали в цьому участь, визначити ступінь їх провини і відповідальності та прийняти відповідні процесуальні рішення. Позитивним у новому КПК є те, що джерелом доказів став не тільки висновок експерта, а і його показання. Експерт зобов'язаний давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду (п. 3 ст. 95 КПК), у той же час суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання та не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них (п. 4 ст. 95 КПК).

На мою думку, використання висновку експерта як доказу і як основи формування процесуальних рішень є вираженням ідеального процесу його оцінки. Адже оцінка будь-якого доказу, також і висновку експерта, є розумовою діяльністю, хід якої хоча і не знаходить свого відображення в процесуальних документах, але аналіз подальшого його використання, а саме прийнятих процесуальних рішень, оформлених відповідними документами, є чи не єдиним показником, який дозволяє судити про місце встановлених фактичних даних у системі наявних доказів у конкретному кримінальному провадженні. Заключним етапом оцінки будь-якої судової експертизи є: визначення ролі і

значення встановленого експертом факту в доведенні винуватості або невинуватості особи, яка притягається до кримінальної відповідальності; у вирішенні питання про доведеність чи недоведеність тих чи інших обставин кримінального провадження; на етапі закінчення досудового розслідування це формування і прийняття підсумкових процесуальних рішень. Однак в основу цих процесуальних рішень можуть бути покладені тільки такі експертні висновки, спроможність і достатня обґрунтованість яких не викликає ніяких сумнівів.

Висновок до розділу 2

Досліджуючи новинки вітчизняного процесуального законодавства у галузі використання у відповідному судовому розгляді думки експерта в галузі права, ми виявили буквальне дублювання у тексті трьох нормативно-правових актів - Цивільно-процесуального кодексу України, Господарського процесу Кодекс України (ст. ст. 114-115 ЦПК України, ст. ст. 108-109 ГПК України, ст. ст. 112-113 КАС України). Це, природно, скеровує будь-який науковий пошук до питання терміновості прийняття уніфікованого процесуального кодексу України, який би автоматично усував усі подібні тавтології та безпідставне дублювання положень абсолютно однакового змісту. Водночас, відсутність відповідних змін до відповідного регуляторного акта - Закону України «Про судову експертизу», який, на відміну від вищезазначених трьох процесуальних кодексів з однаковими нормами, не містить жодних норм щодо особистості експерта у галузі права і, відповідно, не містить свого висновку загалом. Така ситуація є неприйнятною і вимагає негайного виправлення, доповнивши текст вищезазначеного закону відповідними положеннями, які можуть містити деякі детальні роз'яснення щодо особливостей подання та вивчення висновку експерта в галузі права до суду при розгляді та врегулювання судових справ різного змісту.

По-перше, висновок експерта є незалежним процесуальним джерелом доказів, отриманих під час судової експертизи. Експертна думка містить інформацію, синтезовану в межах компетенції та компетенції експерта та суб'єкта, визначеного суб'єктом дослідницького об'єкта, яка була отримана за допомогою спеціальних наукових методів та знань безпосередньо під час самого дослідження та з експертних джерел процесуального характеру докази, надані експерту. По-друге, доцільність, допустимість та достовірність думки експерта залежить як від об'єктивних, так і від суб'єктивних факторів. Перші включають правильну постановку питань, які потрібно вирішити, достатність та якість матеріалів, поданих на розслідування, допустимість доказів, на яких ґрунтується висновок, тощо. До суб'єктивних факторів належать компетенція та компетентність експерта та відповідність їх обов'язків. Низка питань, що стосуються розгляду кримінального провадження, оцінки експертних висновків, які потребують певних змін до норм чинного КПК України, залишаються невирішеними.

Використання висновку експерта як доказу і як основи формування процесуальних рішень є вираженням ідеального процесу його оцінки. Адже оцінка будь-якого доказу, також і висновку експерта, є розумовою діяльністю, хід якої хоча і не знаходить свого відображення в процесуальних документах, але аналіз подальшого його використання, а саме прийнятих процесуальних рішень, оформлених відповідними документами, є чи не єдиним показником, який дозволяє судити про місце встановлених фактичних даних у системі наявних доказів у конкретному кримінальному провадженні. Заключним етапом оцінки будь-якої судової експертизи є: визначення ролі і значення встановленого експертом факту в доведенні винуватості або невинуватості особи, яка притягається до кримінальної відповідальності; у вирішенні питання про доведеність чи недоведеність тих чи інших обставин кримінального провадження; на етапі закінчення досудового розслідування це формування і прийняття підсумкових процесуальних рішень. Однак в основу цих

процесуальних рішень можуть бути покладені тільки такі експертні висновки, спроможність і достатня обґрунтованість яких не викликає ніяких сумнівів.

РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

3.1. Використання висновків експерта на різних етапах розслідування та взаємодія експерта с органами які призначають експертизу

У вітчизняній науковій літературі зазвичай існують дві форми використання спеціалізованих знань у розслідуванні кримінальних правопорушень, а саме процесуальне та непроцесуальне [66, с. 808].

Процесуальна форма може виражатися у залученні фахівця до проведення окремих слідчих (розшукових) та за участю особи, яка володіє спеціальними знаннями як фахівець у проведенні досліджень та наданні відповідного документа (ст. 71 КПК України); або за участю особи з особливими знаннями як експерта з метою проведення експертного дослідження (ст. 69 КПК України).

Крім процесуальної взаємодії слідчого та спеціаліста, існує також непроцедуальна форма, яка полягає в отриманні консультацій з різних питань, що виникають у слідчого в ході розслідування, наприклад, обговоренні формулювань питань, які необхідно запитати перед опитуваним або який повинен бути наданий до рішення передбачуваної експертизи.

Найбільш близькою до експертною діяльності за різноманітністю прикладних знань та методів дослідження, найбільш змістовною формою участі експерта у кримінальному провадженні є участь його участь у кримінальному провадженні, включаючи слідчі дії [67, с.113] .

Людина з особливими знаннями може брати участь у слідчих та інших процесуальних діях, залежно від завдань, покладених на нього як на експерта чи фахівця.

Як справедливо зазначає В.В. Ковальова, це незалежні суб'єкти кримінального провадження, що володіють спеціальними знаннями, правами,

обов'язками та завданнями кожного з яких так чи інакше визначені в КПК України та мають суттєві відмінності. Тому для ідентифікації кожного з них ми повинні застосувати підхід, який чітко їх відрізнятиме [68, с. 95].

Враховуючи це, залучення експертів та залучення фахівців - це дві самостійні форми використання спеціалізованих знань при проведенні слідчих (розшукових) дій, які мають як спільні, так і чіткі риси. Що їх об'єднує, це те, що вони використовуються для встановлення обставин, що мають відношення до кримінального провадження. У тому чи іншому випадку особи, що володіють спеціальними знаннями, беруть участь у слідчих (розшукових) акціях, не проводять жодних досліджень (принаймні, результати яких потребують спеціальної інтерпретації із застосуванням спеціалізованих знань) і не дають письмового чи усного висновку. Факти, встановлені екпертом або фахівцем у ході слідчої дії, можуть мати доказову цінність, але вони не становлять незалежних доказів, таких як висновок експерта або показання. Отримані ними дані є складовою частиною загальних результатів процесуальної дії і фіксуються слідчим, судом у тексті відповідного протоколу, а всі можливі оцінні судження експерта (фахівців) мають суто попередній характер і заявляються лише усно [69, с.60].

Ще одна спільна особливість участі експертів та залучення спеціалістів - допоміжний характер їх діяльності - експерт та фахівець під час слідчих дій працюють під керівництвом та контролем слідчого, суду та чітко в межах покладеного на них завдання.

Що стосується відмінностей між участю експертів та участю спеціалістів, то вони пов'язані насамперед з їх процедурним статусом. Діяльність фахівця підпорядкована. У юридичному плані це чітко визначено слідчим або судом і всі дії, навіть у межах прав, наданих йому законом, фахівець здійснює лише за згодою слідчого (суду) або за його вказівкою. Експерт у справі, беручи участь у слідчій (розшуковій) дії, не втрачає повністю своєї процесуальної самостійності та незалежності. Організаційно

дотримуючись вказівок слідчого (суду), експерт зберігає передбачені законом процесуальні права.

Існують також деякі відмінності у використанні спеціальних знань експерта та фахівця в ході слідчих (розшукових) дій.

Як справедливо зазначає В.А. На відміну від спеціаліста, експерт знає предмет і межі застосування спеціальних знань [70, с.17-19]. Це твердження цілком вірно, адже експерт, на відміну від спеціаліста, формулює конкретне завдання на період усіх слідчих (розшукових) дій.

Спеціаліст в основному бере участь у наданні науково-технічної допомоги слідчому (суду) у підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій, пошуку різних слідів і предметів, фіксації результатів слідчих (слідчих) дій, консультації слідчого (суду) у спеціальних питаннях тощо. А участь експерта в процесуальних діях спрямована на отримання нової інформації про факти справи [71, с. 105].

За участю експерта у слідчих (слідчих) та інших процесуальних діях експерт вирішує такі завдання.

1. Усунення неповноти вихідних даних.
2. Отримання нових необроблених даних, недоступних у матеріалах, отриманих експертом.
3. З'ясування події.
4. Отримання нових об'єктів дослідження, включаючи порівняльні зразки [72, с. 90].

Відповідно до пункту 3 ч. 3 ст. 69 КПК України експерт має право бути присутнім під час початку процесуальних дій щодо предметів та об'єктів дослідження. На наш погляд, це положення слід тлумачити широко і його слід розуміти таким чином, що експерт має право вимагати конкретних слідчих дій (включаючи додаткові та повторні) за його участю. Зокрема, під час допиту за участю судово-медичного експерта важлива інформація про конструктивні характеристики засобів злочину, способи та конкретні умови заподіяння шкоди

(місце розташування, напрямок, кількість, послідовність, посада та положення учасників подія) може бути уточнена та процесуально правильна).

Особливо важливою є ця інформація, враховуючи відсутність об'єктивної інформації, коли в рамках традиційних методів робота є складною, а іноді точно неможливо точно оцінити механізм пошкодження експертами. Така ситуація може виникнути, коли знищена або з будь-якої причини втрачена або виявлена в ході розслідування інструменту пошкодження; у разі раптових змін початкових властивостей об'єктів дослідження, у випадку втрати чи неповноти медичних документів тощо. Так, допит може бути ефективним засобом та адекватною процесуальною формою здійснення права підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та свідка пояснити експерту, тим більше, що експерт не має права самостійно збирати матеріали для проведення судової експертизи.

Криміналістична специфіка обставин, що підлягають дослідженню за участю експерта, значно знижує ймовірність, а іноді і зовсім виключає, звичайно, розроблення показань, звичайно, якщо суб'єкт не має спеціальної медичної підготовки [69, с.168-171].

Така роль експерта у проведенні слідчих дій, звичайно, не виключає надання експертного та науково-технічної допомоги слідчому, але ця функція, на відміну від участі фахівця, є другорядною.

Суттєвою відмінністю є також те, що коли діяльність фахівця обмежена часом дії слідчої дії і закінчується одночасно з її припиненням, присутність експерта під час проведення слідчої дії може умовно вважати одним із етапів проведення експертизи.

Усі ці ознаки дають підстави відрізнити участь експерта та участь спеціаліста у проведенні слідчих та судових дій як процесуальних форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Однак участь в огляді трупа та його ексгумації законодавством є обов'язковою. Інші форми участі спеціаліста (експерта) у процесуальних діях для слідчого завжди

необов'язкові, оскільки він приймає рішення про їх залучення залежно від специфіки конкретної справи.

Залучення до слідчої дії експерта у справі, як правило, здійснюється в межах раніше винесеного рішення про призначення судової експертизи [74, с.228], в якому відповідне завдання експерта участь у процесуальній дії може бути сформульована. При цьому слідча дія проводиться одночасно з експертизою, часто є однією з стадій експертизи, оскільки мета процесуальної дії зазвичай безпосередньо пов'язана з вирішенням питань, порушених перед експерт. Зрозуміло, що в цьому випадку рішення слідчого, прокурора, суду про проведення слідчої (розшукової) дії та залучення до неї експерта не потребує додаткової процедурної реєстрації.

Таким чином, ініціатива участі експерта у слідчій дії може виходити як від слідчого, так і від прокурора та від самого експерта. Разом з тим, ми вважаємо, що у випадку експертизи сторони обвинувачення (слідчого, прокурора) чи суду експерт для участі у слідчій дії повинен звернутися до них із клопотанням, в якому вказати причини, які потребують такої участі та визначити завдання, яке слід вирішити під час відповідних процесуальних дій.

У разі самостійної участі експерта стороною захисту або призначення експертизи за рішенням слідчого судді щодо занепокоєння сторони захисту, прохання експерта забезпечити його участь у слідчій дії слід звертатися до самої сторони захисту, а не до слідчого судді. Після отримання такого запиту експерта підозрюваний або його захисник повинен звернутися до слідчого, а у разі відмови - до слідчого судді з проханням провести відповідну слідчу дію за сприяння експерта.

Залучення експерта до проведення слідчих (розшукових) дій можливе як на стадії досудового розгляду, так і на стадії судового розгляду. Це впливає з положень ст. 242, 332, 333 КПК України

Закон не обмежує кількість експертів, які можуть брати участь у слідчих діях. Це питання вирішується виходячи з особливостей передбачуваної експертизи. Таким чином, якщо комісія або всебічна експертиза призначаються,

доцільно брати участь у розгляді комісії експертів з однієї або різних галузей експертизи відповідно. При цьому кожен із експертів незалежний один від одного, не обмежуючись правами, визначеними ст. 69 КПК України та в її рішеннях. Усі вони несуть відповідальність, передбачену законом, за недотримання чинного законодавства. При цьому всі дії експертів під час слідчої дії повинні бути максимально скоординовані.

Як уже зазначалося, будучи присутнім під час судового розгляду, експерт може і повинен використовувати свої конкретні знання та вміння, щоб допомогти слідчому у виявленні, фіксації та вилученні предметів та документів (включаючи ті, що безпосередньо стосуються експертизи), у заяві технічні засоби тощо.

Однак ми вважаємо, що обставини, передбачені ст. 77 та 79 Кримінально-процесуального кодексу України виключають участь експерта у кримінальному провадженні та стосуються як експертизи, так і будь-яких слідчих чи інших процесуальних дій.

З'ясувати вищезазначені обставини - обов'язок слідчого (прокурора, суду). У зв'язку з цим до початку відповідних процесуальних дій особа, яка керує її проведенням, перевіряється в компетенції експерта, з'ясовує його відносини з учасниками кримінального провадження, наявність інших підстав для звільнення. Якщо такі підстави будуть встановлені пізніше, експерт або його захисник можуть вимагати відкликання експерта.

Таким чином, участь експерта у проведенні слідчих та інших процесуальних дій є додатковою (допоміжною) процесуальною формою використання його спеціалізованих знань у кримінальному судочинстві. Така діяльність експерта має багато подібності з роботою фахівця. У той же час детальний аналіз функцій цих кримінальних справ дозволяє зробити висновок про суттєві відмінності між ними. Головною особливістю участі експерта у слідчих та інших процесуальних діях є те, що мета такої участі обмежена, підпорядкована та визначена завданнями експертизи, яка покладається на цього

експерта, є етапом його проведення. Це означає інші характерні риси залучення експерта до провадження.

Ще одна допоміжна форма участі експертів у кримінальних провадженнях - це консультування сторін кримінального провадження, слідчого судді, суду. Як показує вивчення матеріалів судової та слідчої практики, найчастіше проводяться консультації з таких питань:

1) визначення типу та найменування експертизи, яка буде призначена для вирішення певних питань;

2) уточнення компетенції експерта та орієнтовний перелік питань, які вона вирішує;

3) визначення асортименту матеріалів для порівняльних досліджень та перелік вихідних даних, необхідних для його впровадження;

4) пояснення способів ідентифікації, фіксації, вилучення, упаковки та транспортування об'єктів дослідження;

5) уточнення способу отримання матеріалів, вихідних даних, необхідних для проведення експертного дослідження;

6) відбір експертного та експертного закладу;

7) з'ясування важливості окремих методів дослідження та отриманих результатів;

8) пояснення методики оцінювання окремих складових дослідницької частини та всього висновку експертизи;

9) уточнення порядку та способів призначення додаткової та повторної експертизи.

Про необхідність звернення за консультацією до експерта з вищезазначених питань свідчить також той факт, що в резолюціях та резолюціях часто задаються питання, що не входять до компетенції експерта, питання дублюються, порядок питань суперечить логіці дослідження, існує неправильна постановка питань, що суттєво ускладнює роботу експертів [75, с. 108].

Суть консультативної діяльності експерта у кримінальному судочинстві - це динамічна система спеціалізованих знань про методику прикладного характеру для цілей кримінального провадження. Визначальним елементом цієї діяльності є спеціалізовані знання, професійні за своїм характером. Їх зміст може бути представлений як знання в галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, експертом є носій.

У певному сенсі це особлива функція експерта [76, с.615], комунікативна форма відносин, що виникають між ним та слідчим.

Як експерт, особа, яка має спеціалізовані знання, має право консультувати сторони у кримінальному провадженні або суді лише з питань, що стосуються проведення доручення експерта перед цим кримінальним провадженням. Якщо сторону у кримінальному провадженні або суд консультує особа, якій не було надано цю експертизу з цих питань, він / вона матиме процесуальний статус не експерта, а фахівця.

Разом з тим, ми вважаємо, що в контексті вимог п. 4 ч. 5 ст. 69 КПК України, експерт може порадижити лише ту сторону кримінального провадження, яка призначила експерта, або суд. Неприпустимо консультувати сторону, яка не призначила експерта.

Консультативна діяльність експертів може здійснюватися як усно (поради, рекомендації), так і письмово (посилання, акти). Вона може бути реалізована як у процедурній (в деяких випадках), так і в непроцедурній формі [77, с.98; 78, с.84-88].

Однак незалежно від форми звернення, консультативної діяльності, як зазначає Е.А. Артамонов не повинен носити дослідницького характеру, а повинен бути виключно роз'яснювально-дорадчим [79, с. 129-130].

Вивчення організації експертних консультацій дозволяє зробити висновок про існування процесуальної невизначеності щодо цієї форми залучення експертів до кримінального провадження. У зв'язку з цим ми вважаємо доцільним ч. 1 ст. 69 КПК України після слів "... дати висновок" доповнити словом "консультації" та далі у тексті.

За допомогою допоміжних форм участі експертів у кримінальному провадженні також можливо повідомити сторону кримінального провадження відомостей, що мають відношення до кримінального провадження та щодо яких не порушено питань (ч. 3 ст. 102 КПК).

3.2. Сучасні правові та організаційні засади розвитку судової експертизи при розслідуванні злочинів

На сучасному етапі наукові дослідження з криміналістики проводяться на кафедрах криміналістики вищих юридичних навчальних закладів, в науково-дослідних установах України, у тому числі: Науково-дослідному інституті проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук; Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ; Міжвідомчий науково-дослідний центр боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки та оборони; Харківський центр вивчення організованої злочинності, науково-дослідні експертні установи (Інститути судових експертиз Міністерства юстиції; Експертна служба Міністерства внутрішніх справ) [80, с. 34] та ін. Відомо, що наукові рекомендації, спрямовані на просування основних тенденцій сучасної злочинності, є ефективними. Такі галузі наукових знань, як криміналістика, кримінальний процес, слідча діяльність, кримінальне право, кримінологія повинні працювати, перш за все, щодо запобігання злочинності, розробляти сучасні рекомендації щодо розкриття вже вчинених, а також готувати пропозиції щодо передбачуваних злочинів як близько, і в далекому майбутньому В. Шепітко обґрунтовано пропонує розмежувати завдання криміналістики на два основні рівні: 1) завдання, спрямовані на вдосконалення теорії криміналістики; 2) завдання, спрямовані на вдосконалення правоохоронної практики [81, с. 150].

На основі наших досліджень ми визначили перспективні напрямки розвитку криміналістики відповідно до її складових. Щодо першого компонента (загальнотеоретичні проблеми криміналістики в Україні), то перспективним є розробка стратегічних напрямків його розвитку з урахуванням змін

кримінального та кримінального процесуального законодавства, досягнень науково-технічного прогресу, тенденцій розвитку світової криміналістики. Це стосується розробки криміналістичної стратегії. Це також потребує подальшого опрацювання та поглибленого вивчення питання визначення змісту та структури закономірностей злочинної діяльності, що входить до теми сучасної криміналістики; вдосконалення системи криміналістики. Другий компонент криміналістики (криміналістичні технології) розвивається в напрямку впровадження інноваційних інформаційних, цифрових, телекомунікаційних технологій у правоохоронну діяльність; удосконалення та створення криміналістичних засобів дослідження звуку, електронних слідів, ДНК людини; адаптація новітнього обладнання для технічного та криміналістичного забезпечення слідчих дій. Закон України "Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільно-процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів" запровадив судову реформу в 2017 році, ввів у кримінальний процес поняття електронних доказів - інформація в електронній (цифровій) формі, яка містить інформацію про обставини справи, у тому числі: електронні документи (текстові документи, графіка, плани, фотографії, відео та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), СП, мультимедіа і голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися на портативних пристроях (картках пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання та інших електронних сайтах зберігання даних (в Інтернеті). Тобто інформація з Інтернет-сайтів тепер може бути доказом у суді [82]. Тому криміналістичні прийоми виявлення, запису, вилучення, розслідування, оцінки та використання електронних доказів у кримінальному провадженні досі тривають. Це сучасне дослідження в галузі криміналістичних технологій для дослідження та отримання досконалих слідів у пам'яті людини за допомогою криміналістичної технології. Такими інструментами та прийомами є: комп'ютерні програми, такі як "Фоторобот", використання звуку та відео, поліграф, спектрограф тощо. Розвиток криміналістичних технологій

передбачає розробку інформаційно-розшукових програм, таких як Автоматизовані робочі місця (АРМ) для підрозділів досудового розслідування України, а також інших уповноважених на розслідування осіб довідкових інформаційних програм. Автоматизовані робочі місця - це комплекси програмного та апаратного забезпечення, призначені для автоматизації завдань певного виду. Прикладами таких робочих станцій є: Робоче місце слідчого «Інсайт», робоче місце криміналістів різних експертних спеціальностей (трасолог, баліст, економіст, фоноскопист, дослідження інтелектуальної власності тощо). Деякі з цих АРМ були розроблені в Національній академії внутрішніх справ - АРМ слідчого, АРМ експерта з трактологічних експертиз, АРМ працівника відділу боротьби з незаконним обігом наркотиків, а також авторської команди Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого та Інститут злочинності В. Сташиса - рука слідчого Інсайта. Актуальним є поповнення криміналістичних записів такими новими видами, як фіксація райдужної оболонки, відеокомп'ютерне розпізнавання людини за зображенням, рентгенограма тулуба, геномні портрети [83, с. 26].

Ефективним у розслідуванні злочинів є використання глобальних систем супутникового позиціонування (пристрої JPS тощо), лазерних сканерів ZD тощо при проведенні огляду місця події. Наприклад, пристрої JPS тепер можна використовувати при огляді місця на відкритому повітрі, коли немає надійних орієнтирів. Невеликі електронні пристрої дозволяють швидко фіксувати географічні координати будь-якої точки, розташування предметів на місці події, відстань між ними. Крім того, науково-технічні засоби, що забезпечують всебічну фіксацію обстановки на місці події з точним відображенням зовнішнього вигляду, форми, вимірювання відстані між предметами, кутів їх відносного розташування та розмірів з можливістю його вивчення взагалі разів, це лазерні сканери ZD із відповідним програмним забезпеченням. Зокрема, це лазерний сканер DeltaSphere3D або Leica ScanStation, Z + F Imager із спеціально розробленим програмним забезпеченням для проведення подій. Найголовнішим

у розробці криміналістичної тактики є впровадження сучасних криміналістичних знань у слідчу та судову практику.

З часом торгівля людьми як прояв транснаціональної організованої злочинності набуває нових форм і способів вчинення цих суспільно небезпечних діянь. Таким чином, сучасні реалії України вимагають від криміналістики вдосконалювати, розробляти та впроваджувати у правоохоронні практики слідчі прийоми: злочини, вчинені в надзвичайних ситуаціях; злочини проти основ національної безпеки України та військові злочини; організована злочинна діяльність; торгівля людьми; наркоманія; кіберзлочинність; незаконний обіг зброї та вибухових матеріалів; транснаціональна злочинна діяльність. Кримінально-інтеграційні аспекти євроінтеграції України найбільш яскраво відображаються в міжнародному співробітництві експертних установ України з Європейською мережею судових та експертних установ (ENFSI). Ми розраховуємо на цю розробку у напрямку подальшої уніфікації, сертифікації та стандартизації як експертних методик, так і лабораторного обладнання. Крім того, наукові перспективи та можливості криміналістики розкриваються під час утворення та діяльності різних криміналістичних організацій, установ та наукових товариств Товариство відбитків пальців (FPS), Міжнародної асоціації ідентифікації (IAI), Литовського товариства кримінологів, Польського товариства криміналістики, Міжнародного Конгрес кримінологів, що проводить світові та міжнародні наукові заходи (конференції, конгреси, симпозіуми) [81, с. 151–152]. Завдання криміналістики пов'язані з практичною криміналістичною діяльністю та зумовлені потребами правоохоронних органів для протидії сучасній злочинності, що, зокрема, пов'язане з реформою відомчої підготовки поліції в Україні. Таким чином, вирішення завдань реформування відомчої освіти Міністерства внутрішніх справ вимагає врахування досвіду організації та функціонування національних систем міліції в інших європейських країнах та США. Американська модель характеризується впровадженням через навчальні заклади лише спеціальної поліцейської підготовки. Така освіта не визнається на рівні післядипломної освіти, що забезпечується виключно цивільними школами

США. Натомість європейська модель орієнтована на створення власної відомчої системи освіти, що поєднує як поліцейську, так і загальну юридичну освіту. Іноді зустрічається поєднання особливостей як європейської, так і американської моделей (Хорватія, Угорщина та ін.) [85, с. 38-39]. Реалізація цих завдань на сучасному етапі також передбачає оптимізацію викладання криміналістики як дисципліни. Ще одна тенденція розвитку криміналістики на сучасному етапі - консолідація наукових зусиль, співпраця вчених. Нині для проведення досліджень необхідні складні програми та залучення численних команд дослідників. Перспективним у цьому напрямку є підготовка колективних монографій, посібників, підручників тощо. Почастішають комплексні дослідження, проведені колективами, до яких крім криміналістики входять фахівці різних галузей знань: фізіології та біоніки, кібернетики та математики, біології, хімії, антропології тощо. Звертаючись до Г. Малевського, В. Шепітко вказує, що міжнародна співпраця кримінологів повинна базуватися не лише на "механічному" обміні інформацією, а й на спільних дослідженнях, "міжнародному розподілі праці" в криміналістичних дослідженнях, процесах конвергенції та інтеграції наукових теорій, концепцій, понять [81, с. 152].

Дактилоскопічний метод реєстрації злочинців успішно застосовується в правоохоронних органах усього світу протягом понад 90 років і, ймовірно, буде використовуватися в майбутньому, оскільки сліди папілярних зразків рук людини завжди можна знайти на місці злочину, за допомогою якої можна встановити особу злочинця. У той же час, щоб уникнути кримінальної відповідальності, злочинці через опіки чи трансплантації наносили різні травми на долоні або навіть втрачали частину чи всі свої пальці протягом життя цього способу реєстрації. Окрім дактилоскопічного методу реєстрації злочинців, завдяки сучасним можливостям та розвитку кібернетики, сьогодні можна використовувати інші методи реєстрації злочинців, включаючи метод реєстрації злочинців злочинці за сітківкою ока та ДНК. Новий метод реєстрації злочинців за схемою сітківки. Вперше було задумано використовувати його для реєстрації злочинців у 1924 році у віденського судово-медичного лікаря доктора Тюркеля

після його знайомства з роботою офтальмологів, які в результаті багаторічних спостережень помітили різноманітні схеми сітківки, які не змінювали свою схему протягом усього часу життя людини [86]. Завдяки цій особливості окулісти змогли ідентифікувати людину, яка раніше мала їх на прийомі, не за ознаками зовнішніх рис обличчя, а за відповідним очним захворюванням та ще більше за незмінним дизайном малюнка сітківки. Але єдиною складністю на той час була насамперед відсутність належних прийомів фіксації сітківки візерунків і, отже, неможливість проведення цього методу ідентифікації. Використання фотографії сітківки в той час через недосконалий розвиток фотографії - об'ємні камери, низька світлочутливість і через це відносно висока швидкість затвора ускладнюють процес створення баз даних на основі моделей сітківки.

Ці проблеми на деякий час припинили дослідження, пов'язані з можливістю використання схеми сітківки для запису злочинців. Сучасний стан розвитку криміналістичної техніки та інструментів в цілому та кібернетики, який успішно застосовується в криміналістиці, зокрема, дає можливість використовувати схеми сітківки для реєстрації злочинців. Сучасні сканери дозволяють отримати високоякісні візерунки сітківки в кольорі, а комп'ютерні мережі швидко, локально та національно створювати подібні бази даних за умови підключення всіх абонентів (наприклад, обласних та районних міст) до єдиної республіканської комп'ютерної системи-бази даних. Доступом до таких баз даних можуть користуватися всі суб'єкти системи і, якщо необхідно, оперативно використовувати дані банків комп'ютерної системи як для поповнення, так і для ідентифікації осіб на місцях. Іншим напрямком криміналістичного обліку є створення баз даних ДНК. Перевага методу ідентифікації на основі ДНК перед усіма іншими методами полягає в тому, що не потрібно мати чіткі, наприклад, відбитки пальців або зразки крові для його використання. Оскільки ДНК присутня у кожній живій клітині людського організму, її можна витягти з будь-якого зразка людської тканини або рідини. Західні експерти вважають, що навіть якщо підозрюваний не залишив слідів

власної крові чи слідів на пальцях у вигляді виділень з сечею з організму, то його все одно можна визначити, знайшовши, наприклад, найменші сліди шкіри або волосся на одяг або біля волосся. з місця злочину. Основним напрямком баз даних ДНК можуть бути випадки розслідування тяжких злочинів проти людини, включаючи зґвалтування. Наприклад, держави та право мають в Європі програму, що фінансується Європейським Союзом, щодо сексуальних злочинів. Однією з головних ліній цієї програми є створення в Європі інформаційної системи генетичних баз даних, в якій бере участь більшість європейських країн, включаючи Росію [87, с. 50-52]. Створення баз даних на базі ДНК в нашій країні також можливе, наприклад, на базі Одеського обласного бюро судових експертиз - одного з провідних центрів судово-молекулярної генетичної експертизи, що проводиться в Україні з 1992 року. Для цього потрібна законодавча та фінансова підтримка в цій галузі досліджень. Це можуть бути основні напрямки вдосконалення судових записів із використанням сучасних досягнень природничих наук.

На сьогоднішній день в розслідуванні кримінальних злочинів надзвичайно важливим є ефективний огляд місця події, вилучення речових доказів та проведення судових експертиз. Необхідною умовою швидкого розкриття злочину під час досудового слідства є використання новітніх досягнень криміналістичної технології для виявлення, вилучення речових доказів та їх подальшого експертного розслідування. Відповідно до участі представників вітчизняних експертних установ у березні 2018 року у міжнародних семінарах на теми "Експертиза відбитків пальців" та "Виявлення біологічних рідин", проведених всесвітньо відомою компанією-виробником судово-медичної техніки Foster + Freeman (Великобританія, м. Єва (Малверн), теоретичні знання та практичний досвід використання найсучасніших технічних та криміналістичних інструментів для пошуку прихованих відбитків пальців та інших слідів злочину [88].

Використання новітніх досягнень криміналістичної технології у виявленні прихованих відбитків пальців. а біологічні сліди людини є запорукою

формування якісної доказової бази та ідентифікації конкретної особи під час досудового слідства. Новим кроком у криміналістиці найближчим часом стане використання латентної технології відбитків пальців (LTF)) латентна технологія відбитків пальців від Foster + Freeman (Greater) з візуалізацією відбитків пальців, що значно спрощує ідентифікацію злочинців і відбити відбитки пальців з поверхонь, які надзвичайно важко, чи неможливо їх обробляти, включаючи використані боєприпаси, зброю, ножі тощо, використовуючи найновіший процес хімічного покриття для отримання відбитків на важко оброблюваних поверхнях. Це не лише виявить низку резонансних злочинів, вчинених як на території України, так і в інших країнах, але також допоможе запобігти вчиненню інших тяжких злочинів.

3.3. Перспективи правового регулювання судової експертизи в умовах змагального судочинства

Усвідомлення необхідності забезпечення незалежності судової експертизи від органів досудового та судового розслідування сприяло на різних етапах розвитку незалежної України прийняття окремих нормативно-правових актів програмного та концептуального характеру. при реформуванні криміналістичної діяльності. Наприклад, пункт 1 розділу V Концепції судової реформи в Україні, затвердженої Верховною Радою України у 1992 р., Визнає однією з важливих умов реформування слідчих органів, прокуратури, адвокатів та правосуддя як важливу і незалежну інституцію органів попереднього досудового розслідування), діяльність яких повинна регулюватися процесуальним законодавством. Концепція судово-експертної підтримки була визнана Концепцією необхідною для Міністерства юстиції України [89]. Такий підхід до визначення органу державної виконавчої влади, який спирався на надання судової та експертної підтримки, був одержаний на момент прийняття Концепції судової та правової реформи в Україні. Країна була на початку шляху побудови незалежної держави, і обраний напрям повинен був призвести до демократизації держави, яка, насамперед, повинна бути спрямована на приведення правоохоронних органів та справедливості до норм, визнаних і прийнятих у демократичний світ. Позбавлення криміналістичної діяльності підпорядкованості, управління та контролю з боку органів та установ, які здійснюють досудове розслідування, що займаються оперативно-розшуковими, розвідувальними та контррозвідувальними діями, спрямованими на забезпечення незалежності судової та експертної діяльності від цих органів. На установи та підрозділи, які здійснюють криміналістичну діяльність, будучи частиною правоохоронних органів та правоохоронних органів, спільно покладаються на ці органи та структури завдань, що певним чином позбавляє їх неупередженості та об'єктивності та створює умови для порушення законності. Незалежність судової експертизи була визначена, поряд із об'єктивністю,

законністю та повнотою дослідження статті 3 Закону України «Про судові експертизи», прийнятого в 1994 році, як принципів здійснення цієї діяльності.

Сьогодні, згідно із законом України "Про засади внутрішньої та зовнішньої політики", одним із головних принципів зовнішньої політики України є інтеграція до Європейського Союзу (ЄС). Відповідно до п. 1 ст. 51 Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом (УПС), «важливою умовою зміцнення економічних зв'язків між Україною та Співтовариством є наближення чинного та майбутнього законодавства України до законодавства Співтовариства. Україна вживає заходів для забезпечення поступового приведення її законодавства у відповідність із законодавством Співтовариства. "

Тому вивчення та аналіз норм права ЄС, що регулюють криміналістичну діяльність, мають важливе значення для законотворчості в нашій країні. Ці правила окреслюють принципові підходи до організації судово-медичної експертизи в країнах ЄС і можуть слугувати керівництвом при побудові системи правового забезпечення судової експертизи в Україні.

Закони Європейського Союзу (ЄС) встановили правила та процедури процесуального законодавства, спрямовані на створення інституту сучасних кримінальних проваджень. У більшості країн ЄС професійне навчання експерта та необхідні знання та досвід мають вирішальне значення для оцінки його кваліфікації. У більшості європейських країн питання про можливість стати експертом-криміналістом певною особою належить до компетенції суду. "Підпорядкована відповідальність" судових експертів у державах-членах ЄС не є вирішальною при їх виборі для судового аналізу.

Практика Європейського суду з прав людини, юрисдикція якої поширюється на всі країни-члени Ради Європи (Україна з 1995 р.), яка ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини, має велике значення для створення принципово єдиних підходів до питання юридичної експертизи. і основоположних свобод. Відповідно до ст. 42 Регламенту

Європейського суду з прав людини суд може заслухати будь-яку особу як експерта або запросити незалежних експертів [90].

У Голландії судові експерти з урядових експертних установ проводять експертизу та розслідування в поліції, а не в судах. Суд запрошує експертів незалежно від основного місця роботи. У Сполученому Королівстві експерта, як правило, запрошує одна із сторін процесу експертизи чи розслідування і, відповідно, вважається експертом з обвинувачення чи захисту, при цьому перелік експертів зберігається, зокрема, Асоціацією адвокатів Великобританії. .

У Чехії криміналістична діяльність регулюється Законом № 36 від 20 квітня 1967 р. «Про експертів та перекладачів». Переліки експертів (доповнення та доповнення до них) ведуться кожним регіональним судом та передаються Міністерству юстиції, обласній прокуратурі, поліції Чехії (обласне управління), окружним і військовим судам, окружним прокуратурам. Централізований перелік експертів, що ведеться Міністерством юстиції, поєднує переліки регіональних судів; які розбиті за спеціальностями (галузями знань), як і регіональні списки. Національний орган Чеської Республіки може призначити експерта, який не вказаний як експерт.

У той же час Міністерство юстиції Чехії веде перелік організацій, які також можуть складати висновки експертів шляхом складання централізованого переліку експертів. Такі організації - це не лише урядові та неурядові установи, які здійснюють професійну діяльність на професійній основі; а також вищі навчальні заклади, науково-дослідні інститути та організації, які на вимогу державних органів можуть проводити експертні дослідження та завершувати судовий розгляд.

На жаль, проект закону «Про судово-експертну діяльність в Україні» лише регулює діяльність державних спеціалізованих криміналістичних та експертних установ, а криміналістична діяльність у вищих навчальних закладах, наукових інститутах та організаціях проектом не передбачена, незважаючи на те, що сьогодні в три вищі навчальні заклади України ліцензували діяльність з підготовки магістрів зі спеціальностей «Судова

експертиза» (Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого), «Національна академія внутрішніх справ» та «Львівське Політехніка») [91].

Експерт у Фландрії та Швеції є експертом з криміналістики зі спеціалізованими знаннями та навичками, що стосуються вищої освіти. Системи експертних установ Фінляндії та Швеції складаються з державних і приватних лабораторій, які здійснюють криміналістику; навчальні заклади, що здійснюють підготовку в галузі судової експертизи. Особливістю підготовки експертів у Фінляндії та Швеції є те, що після закінчення вищого навчального закладу експерт отримує ступінь магістра та сертифікат, на підставі якого він має право проводити судову експертизу як в органах державної влади, так і в приватній практиці.

Експерт у Фландрії та Швеції є експертом з криміналістики зі спеціалізованими знаннями та навичками, що стосуються вищої освіти. Системи експертних установ Фінляндії та Швеції складаються з державних і приватних лабораторій, які здійснюють криміналістику; навчальні заклади, що здійснюють підготовку в галузі судової експертизи. Особливістю підготовки експертів у Фінляндії та Швеції є те, що після закінчення вищого навчального закладу експерт отримує ступінь магістра та сертифікат, на підставі якого він має право проводити судову експертизу як в органах державної влади, так і в приватній практиці.

Процесуальне законодавство Фінляндії та Швеції надає експерту статус свідка і не містить терміна "фахівець". Розподіл посад експерта та спеціаліста в Державних лабораторіях Фінляндії здійснюється відповідно до наукового ступеня: експерт має ступінь магістра, а спеціаліст - ступінь бакалавра, що підтверджується відповідними дипломами про вищу освіту.

У Бельгії та Франції будь-яка особа, яка має досвід передових знань в одній або кількох галузях, вважається експертом. Експерти Франції та Бельгії приєднуються до професійних, одиночних або багато дисциплінарних

асоціацій, спілок і палат (Французька національна експертна палата, Асоціація експертів Бельгії, членами якої є експерти в різних галузях експертизи)

Німецька судова влада вже давно є успішною установою для приватних експертиз. Якщо сторони процесу погоджуються щодо залучення певних осіб як експертів, суд повинен дати свою згоду (§ 403 КПК Німеччини). Сьогодні в деяких європейських країнах розпочато сертифікацію судових експертів відповідно до ISO-EN17024 «Загальні вимоги до органів сертифікації». Відповідно до пункту 4.2.1 ISO-EN 17024, сертифікаційні органи не можуть подавати в установи та органи, де працюють судові експерти [91].

Однак, як показує практика, неможливо реалізувати право сторони захисту на залучення незалежного експерта для проведення судових експертиз речових доказів. Для вирішення цієї проблеми необхідно розробити набір правил, які дозволять усім учасникам кримінального провадження розпочати альтернативні судові експертизи, правила, які дозволять легалізувати у кримінальному провадженні результати позасудових експертиз, проведених приватними експертами на договірній основі.

За результатами аналізу законодавства ЄС можна зазначити, що принципи забезпечення незалежності експерта послідовно впроваджуються у світі, орієнтуючись не на відомчу компетенцію експерта, а на наявність необхідних спеціальних знань вирішення завдань правосуддя, забезпечення принципу конкурентоспроможності експертів, залучених до різних сторін процесу, та інших принципів, що мають вирішальне значення для забезпечення справді незалежного, неупередженого та кваліфікованого експертного судження. У той же час, наявність інституту приватної експертизи в країнах ЄС є не лише однією із гарантій забезпечення законних прав та свобод громадян та інтересів суспільства, але й дозволяє значно скоротити видатки бюджету на утримання державні спеціалізовані експертні установи.

Одним із важливих елементів успішної інтеграції України до ЄС є досягнення певного рівня гармонізації норм законодавства нашої країни з нормами ЄС щодо використання спеціалізованих знань у судочинстві.

Висновок до розділу 3

Участь експерта у проведенні слідчих та інших процесуальних дій є додатковою (допоміжною) процесуальною формою використання його спеціалізованих знань у кримінальному судочинстві. Така діяльність експерта має багато подібності з роботою фахівця. У той же час детальний аналіз функцій цих кримінальних справ дозволяє зробити висновок про суттєві відмінності між ними. Головною особливістю участі експерта у слідчих та інших процесуальних діях є те, що мета такої участі обмежена, підпорядкована та визначена завданнями експертизи, яка покладається на цього експерта, є етапом його проведення. Це означає інші характерні риси залучення експерта до провадження.

Як експерт, особа, яка має спеціалізовані знання, має право консультувати сторони у кримінальному провадженні або суді лише з питань, що стосуються проведення доручення експерта перед цим кримінальним провадженням. Якщо сторону у кримінальному провадженні або суд консультує особа, якій не було надано цю експертизу з цих питань, він / вона матиме процесуальний статус не експерта, а фахівця.

На основі наших досліджень ми визначили перспективні напрямки розвитку криміналістики відповідно до її складових. Щодо першого компонента (загальнотеоретичні проблеми криміналістики в Україні), то перспективним є розробка стратегічних напрямків його розвитку з урахуванням змін кримінального та кримінального процесуального законодавства, досягнень науково-технічного прогресу, тенденцій розвитку світової криміналістики. Це стосується розробки криміналістичної стратегії. Це також потребує подальшого опрацювання та поглибленого вивчення питання визначення змісту та структури закономірностей злочинної діяльності, що входить до теми сучасної криміналістики; вдосконалення системи криміналістики. Другий компонент криміналістики (криміналістичні технології) розвивається в напрямку впровадження інноваційних інформаційних, цифрових, телекомунікаційних технологій у правоохоронну діяльність; удосконалення та створення

криміналістичних засобів дослідження звуку, електронних слідів, ДНК людини; адаптація новітнього обладнання для технічного та криміналістичного забезпечення слідчих дій.

За результатами аналізу законодавства ЄС можна зазначити, що принципи забезпечення незалежності експерта послідовно впроваджуються у світі, орієнтуючись не на відомчу компетенцію експерта, а на наявність необхідних спеціальних знань вирішення завдань правосуддя, забезпечення принципу конкурентоспроможності експертів, залучених до різних сторін процесу, та інших принципів, що мають вирішальне значення для забезпечення справді незалежного, неупередженого та кваліфікованого експертного судження. У той же час, наявність інституту приватної експертизи в країнах ЄС є не лише однією із гарантій забезпечення законних прав та свобод громадян та інтересів суспільства, але й дозволяє значно скоротити видатки бюджету на утримання державні спеціалізовані експертні установи.

Одним із важливих елементів успішної інтеграції України до ЄС є досягнення певного рівня гармонізації норм законодавства нашої країни з нормами ЄС щодо використання спеціалізованих знань у судочинстві.

ВИСНОВКИ

1. Форма використання спеціалізованих знань у кримінальному судочинстві - це система правил залучення у кримінальному провадженні, уповноважених законом осіб з певною практикою. Судова експертиза - основна процесуальна форма використання спеціалізованих знань у кримінальному судочинстві.

Вона відрізняється від інших форм такими способами: 1) за змістом дій експерта - це незалежне вивчення предметів та довідкових даних, отриманих у кримінальному провадженні, слідчим суддею, судом, яке проводиться з метою вирішувати певні питання, які потребують використання спеціалізованих знань; 2) призначення та експертиза здійснюються на вимогу сторони кримінального провадження, слідчого судді чи суду; 3) результати дослідження формалізуються у думку експерта, яка відповідає вимогам закону; 4) висновки експерта ґрунтуються на особисто проведених дослідженнях у межах спеціальних знань, якими він володіє.

Результати експертизи отримуються емпірично за допомогою спеціального інструменту - експертних методик. Обстеження проводиться у всіх сферах людської діяльності. Його схожість з експертними знаннями в інших сферах людської діяльності полягає в тому, що це, власне, дослідження, засноване на використанні спеціалізованих знань

Рішення про проведення судової експертизи стороною кримінального провадження приймається слідчим суддею чи судом, якщо є відповідні підстави. Згідно ч. 1 ст. 242 КПК України, проводиться експертиза, якщо потрібні спеціальні знання для визначення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Для роз'яснення правових питань не допускається експертиза.

Судова експертиза - це застосування спеціальних знань лише у формі дослідження. Участь спеціаліста, який допомагає стороні обвинувачення у проведенні процесуальної дії, не є експертизою (участь спеціаліста є

дорадчою). Результати таких спеціальних заходів не мають доказового значення.

2. 25 лютого 1994 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про судову експертизу», який сприяв вирішенню та організації питань, пов'язаних із криміналістичною експертною діяльністю. Це створило єдину правову основу для діяльності всіх установ та осіб, залучених до проведення експертизи.

18 січня 1999 р. Постановою Кабінету Міністрів видано Наказ «Про затвердження Положення про Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України» №30 та від 30 серпня 1999 року видано Кабінетом Міністрів наказ «Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України» № 682, в якому визначено, що експертно-криміналістична служба Міністерства Внутрішніх справ України входить до підрозділу кримінальної міліції та складається з експертних криміналістичних підрозділів криміналістики, до яких належить Державний науково-дослідний центр Міністерства внутрішніх справ України та науково-дослідні експертно-криміналістичні центри при ГУМВД, УМВС, УМВСТ, які є незалежними структурними підрозділами Міністерства внутрішніх справ, підпорядковані Міністру, керівникам Управління внутрішніх справ, Міністерству внутрішніх справ.

Глобалізаційні процеси також відобразилися на становленні інституту застосування спеціальних знань в судочинстві. Так, Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI) існує з 1995 року. Вона налічує 53 експертні установи, 41 з яких знаходяться в державах-членах Європейського Союзу (ЄС) і є найбільшою в світі об'єднаною організацією експертних установ, яка отримала міжнародне визнання.

3. Проведення судової експертизи на досудовому етапі має процедурні та науково-методичні аспекти. Процесуальний аспект судової експертизи полягає, насамперед, у процесуальних діях експерта, слідчого, прокурора, слідчого судді та інших учасників кримінального провадження, а саме: 1) винесення

експертного запиту на експерта для надання йому додаткових матеріалів необхідний для висновку або для доведення його до судової експертизи інших експертів; 2) розгляд та вирішення цих запитів органом слідства, судом; 3) можливість присутності слідчого органу, учасників провадження під час судової експертизи

4. Предметом експертизи звуко- та відеозапису є обставини (фактичні дані), пов'язані з мовленням людини та апаратурою звуко- та відеозапису, що встановлюються на основі спеціальних знань щодо питань, які поставлені на вирішення експертизи.

Основними завданнями цього виду експертизи є:

1. Ідентифікаційні і неідентифікаційні дослідження мовлення, зафіксованого на фонограмі.

2. Ідентифікація засобів звуко- та відеозапису (відеомагнітофона, магнітофона, диктофона, відеокамери тощо), що використовувались для отримання магнітних та цифрових фоно- та відеофонограм.

3. Визначення ознак монтажу та вирішення інших питань, пов'язаних з технологією виготовлення фоно- та відеофонограм.

4. Діагностичні дослідження матеріалів та засобів звуковідеозапису.

5. Вирішення питань, пов'язаних зі встановленням особливостей звукового середовища, в якому проводився запис фонограм, та умов запису.

5. Досліджуючи новинки вітчизняного процесуального законодавства у галузі використання у відповідному судовому розгляді думки експерта в галузі права, ми виявили буквальне дублювання у тексті трьох нормативно-правових актів - Цивільно-процесуального кодексу України, Господарського процесу Кодекс України (ст. ст. 114-115 ЦПК України, ст. ст. 108-109 ГПК України, ст. ст. 112-113 КАС України). Це, природно, скеровує будь-який науковий пошук до питання терміновості прийняття уніфікованого процесуального кодексу України, який би автоматично усував усі подібні тавтології та безпідставне дублювання положень абсолютно однакового змісту. Водночас, відсутність відповідних змін до відповідного регуляторного акта - Закону України «Про

судову експертизу», який, на відміну від вищезазначених трьох процесуальних кодексів з однаковими нормами, не містить жодних норм щодо особистості експерта у галузі права і, відповідно, не містить свого висновку загалом. Така ситуація є неприйнятною і вимагає негайного виправлення, доповнивши текст вищезазначеного закону відповідними положеннями, які можуть містити деякі детальні роз'яснення щодо особливостей подання та вивчення висновку експерта в галузі права до суду при розгляді та врегулювання судових справ різного змісту.

6. По-перше, висновок експерта є незалежним процесуальним джерелом доказів, отриманих під час судової експертизи. Експертна думка містить інформацію, синтезовану в межах компетенції та компетенції експерта та суб'єкта, визначеного суб'єктом дослідницького об'єкта, яка була отримана за допомогою спеціальних наукових методів та знань безпосередньо під час самого дослідження та з експертних джерел процесуального характеру докази, надані експерту. По-друге, доцільність, допустимість та достовірність думки експерта залежить як від об'єктивних, так і від суб'єктивних факторів. Перші включають правильну постановку питань, які потрібно вирішити, достатність та якість матеріалів, поданих на розслідування, допустимість доказів, на яких ґрунтується висновок, тощо. До суб'єктивних факторів належать компетенція та компетентність експерта та відповідність їх обов'язків. Низка питань, що стосуються розгляду кримінального провадження, оцінки експертних висновків, які потребують певних змін до норм чинного КПК України, залишаються невирішеними.

7. Використання висновку експерта як доказу і як основи формування процесуальних рішень є вираженням ідеального процесу його оцінки. Адже оцінка будь-якого доказу, також і висновку експерта, є розумовою діяльністю, хід якої хоча і не знаходить свого відображення в процесуальних документах, але аналіз подальшого його використання, а саме прийнятих процесуальних рішень, оформлених відповідними документами, є чи не єдиним показником, який дозволяє судити про місце встановлених фактичних даних у системі

наявних доказів у конкретному кримінальному провадженні. Заключним етапом оцінки будь-якої судової експертизи є: визначення ролі і значення встановленого експертом факту в доведенні винуватості або невинуватості особи, яка притягається до кримінальної відповідальності; у вирішенні питання про доведеність чи недоведеність тих чи інших обставин кримінального провадження; на етапі закінчення досудового розслідування це формування і прийняття підсумкових процесуальних рішень. Однак в основу цих процесуальних рішень можуть бути покладені тільки такі експертні висновки, спроможність і достатня обґрунтованість яких не викликає ніяких сумнівів.

8. Участь експерта у проведенні слідчих та інших процесуальних дій є додатковою (допоміжною) процесуальною формою використання його спеціалізованих знань у кримінальному судочинстві. Така діяльність експерта має багато подібності з роботою фахівця. У той же час детальний аналіз функцій цих кримінальних справ дозволяє зробити висновок про суттєві відмінності між ними. Головною особливістю участі експерта у слідчих та інших процесуальних діях є те, що мета такої участі обмежена, підпорядкована та визначена завданнями експертизи, яка покладається на цього експерта, є етапом його проведення. Це означає інші характерні риси залучення експерта до провадження.

Як експерт, особа, яка має спеціалізовані знання, має право консультувати сторони у кримінальному провадженні або суді лише з питань, що стосуються проведення доручення експерта перед цим кримінальним провадженням. Якщо сторону у кримінальному провадженні або суд консультує особа, якій не було надано цю експертизу з цих питань, він / вона матиме процесуальний статус не експерта, а фахівця.

9. На основі наших досліджень ми визначили перспективні напрямки розвитку криміналістики відповідно до її складових. Щодо першого компонента (загальнотеоретичні проблеми криміналістики в Україні), то перспективним є розробка стратегічних напрямків його розвитку з урахуванням змін кримінального та кримінального процесуального законодавства, досягнень

науково-технічного прогресу, тенденцій розвитку світової криміналістики. Це стосується розробки криміналістичної стратегії. Це також потребує подальшого опрацювання та поглибленого вивчення питання визначення змісту та структури закономірностей злочинної діяльності, що входить до теми сучасної криміналістики; вдосконалення системи криміналістики. Другий компонент криміналістики (криміналістичні технології) розвивається в напрямку впровадження інноваційних інформаційних, цифрових, телекомунікаційних технологій у правоохоронну діяльність; удосконалення та створення криміналістичних засобів дослідження звуку, електронних слідів, ДНК людини; адаптація новітнього обладнання для технічного та криміналістичного забезпечення слідчих дій.

10. За результатами аналізу законодавства ЄС можна зазначити, що принципи забезпечення незалежності експерта послідовно впроваджуються у світі, орієнтуючись не на відомчу компетенцію експерта, а на наявність необхідних спеціальних знань вирішення завдань правосуддя, забезпечення принципу конкурентоспроможності експертів, залучених до різних сторін процесу, та інших принципів, що мають вирішальне значення для забезпечення справді незалежного, неупередженого та кваліфікованого експертного судження. У той же час, наявність інституту приватної експертизи в країнах ЄС є не лише однією із гарантій забезпечення законних прав та свобод громадян та інтересів суспільства, але й дозволяє значно скоротити видатки бюджету на утримання державні спеціалізовані експертні установи.

Одним із важливих елементів успішної інтеграції України до ЄС є досягнення певного рівня гармонізації норм законодавства нашої країни з нормами ЄС щодо використання спеціалізованих знань у судочинстві.

11. Запропоновано:

А) Розробити документ, який знаходиться у законопроекті, а саме «Про затвердження Порядку визнання засобів (речовин) аналогами наркотичних засобів і психотропних речовин та Положення про міжвідомчу робочу групу з

підготовки висновків про визнання засобів (речовин) аналогами наркотичних засобів і психотропних речовин»;

Б) Розробити міжвідомчу групу, яка здійснює цю діяльність;

В) Встановити терміни про прийняття рішень про визначення наркотичних засобів і психотропних речовин. *(див. Додаток В)*